HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK VII.
ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2018

HAGYOMÁNYOK ÉS KIHÍVÁSOK VII.

ORSZÁGOS KÖNYVTÁRSZAKMAI NAP, 2018

Szerkesztette:

Szabó Panna és Székelyné Török Tünde

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Budapest, 2019

Hagyományok és kihívások VII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2018

Szerkesztette:

Szabó Panna és Székelyné Török Tünde

A tanulmányokat lektorálta: Orbán Éva

A szerkesztésben és lektorálásban közreműködött: Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária

A 2018. augusztus 30-án rendezett konferencia az EBSCO, az MKE és a ProQuest támogatásával valósult meg.

ISBN 978-963-489-117-8

DOI: https://doi.org/10.21862/HagyKihiv_2018

© A szerzők és a szerkesztők, 2019

A kötet elektronikus formában elérhető az ELTE repozitóriumban: <https://edit.elte.hu>

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Felelős vezető: Kálóczi Katalin

1053 Budapest, Ferenciek tere 6.

<http://konyvtar.elte.hu>

Tartalom

BORHY LÁSZLÓ: Köszöntő	7

A felsőoktatási könyvtárak stratégiai, fejlesztési irányai

HORVÁTH ZITA: A felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai	11
NAGY ZSUZSANNA: Tudomány és oktatás a digitális korban: A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023	17
ACZÉL BALÁZS: A tudomány jövője az átláthatóság	27
LENCSES ÁKOS: Magyar nyelvű e-könyves adatbázisok az EISZ kínálatában	33
CZEGLÉDI ÉVA: Elektronikus könyvek beszerzési modelljei a ProQuest Ebook Central platformján	41

Levéltárak időszerű kérdései

KÁLÓCZI KATALIN – TÓTH KRISZTINA: Együtt vagy külön? Felsőoktatás levéltárak és könyvtárak együttműködési lehetőségei.....	49
LAKATOS ANDOR: Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések, következtetések	59
BATALKA KRISZTINA: Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen	69
Kötetünk szerzői	79

Köszöntő

Tisztelt Helyettes Államtitkár Asszony!
Tisztelt Elnök Asszony!
Tisztelt Főigazgató Asszony!

Nagy örömmel köszöntöm Önöket és a szakmai szervezetek, az ágazati irányítók, valamint az egyetem vezetésének képviselőit, mint ahogy az ELTE könyvtárosait és a konferencia minden résztvevőjét is az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár 2018. évi könyvtárszakmai napján, amely immár hetedik alkalommal kerül megrendezésre a „*Hagyományok és kihívások*” sorozat keretében. A rendezvény célja idén is, mint minden évben, az, hogy színvonalas előadásokon keresztül, a téma iránt elkötelezett szakemberek és érdeklődők közös gondolkodása révén adjon releváns válaszokat napjaink vonatkozó kihívásaira.

Noha létünk forгатókönyve rendkívüli változatosságot mutat, egyvalami mindünk életének közös jellemzője: a megismerés állandó követelménye, amely felgyorsult világunkban fokozott kihívást jelent majdnem minden egyes nap. Egészen különböző körülmények között és élethelyzetekben bukkan fel, ám mindig magával hoz egy aktuális problémát, amely előbb-utóbb megoldást követel részünkről. Fáradozásainkért cserébe azonban nem maradunk jutalom nélkül: újabb értékes ismerettel gazdagodunk.

Jóleső elégedettségünk közepette ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy újonnan szerzett ismereteink önmagukban nem többek egyéni tapasztalatnál, míg másokéval összevetve azzá válhatnak, ami generációk boldogulását szolgálja: *sokat érő, közös tudássá*.

A tudás átadását és továbbgyarapítását szolgáló közös terek ma is meghatározó szerepet töltenek be életünkben, és mint ilyenek, könyvtáraink is folyamatos figyelmet érdemelnek: koreszmétől függően meddőnek vagy termékenynek tartott gondolatokat, parttalannak tűnő tudományos vitákat vagy épp egy csapásra népszerűvé váló, zseniális elméleteket őriznek, hogy később ezek találkozása révén új felismerések születhessenek. Észrevétlenül, mégis határozottan teremtenek alapot a párbeszédre, időtlenné téve a leírt sorokat, térben és időben összekapcsolva a régmúlt tanúit a jövő hírnökeivel.

Éppen ezért kiemelten fontos, hogy az általuk betöltött értékőrző és tudásbővítő szerep hosszú távon fennmaradjon, amihez a körülmények folyamatos vizsgálatára és intézményeink alkalmazkodóképességének javítására van szükség.

Mindezzel összhangban és a jelen kihívásaira tekintettel a konferencia első felének központi témája a felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányainak kérdése.

Ennek keretében a meghívott előadók arra keresik a választ, hogy miként valósítható meg szorosabb együttműködés a könyvtár és az egyetem, valamint a könyvtárak egymás közti viszonylatában oly módon, hogy az minden résztvevő számára kölcsönösen előnyös legyen, a kitűzött célok elérésének biztosítása mellett.

Ezt követően a rendezvény második fele az Open Science és Open Access témaköre felé fordul, különböző megoldásokat kínálva arra, hogy a tudás miként válhat minél könnyebben, digitálisan is hozzáférhetővé, egyúttal támogatva, hogy mindebből azok is profitáljanak, akiknek a specifikus, összetett tudás köszönhető.

Kedves Vendégeink! Úgy gondolom, hogy a feltett kérdések megválaszolására nem lehetnénk jobb helyen, hisz a konferenciának teret adó intézmény maga is a tudás gyarapításának egyik fontos bástyája, hosszú ideje őrizve a már említett értékeket. Ha pedig az emberiség múltjától és eddig felhalmozott örökségétől kicsit eltávolodva a jövőbe tekintünk, észrevesszük, hogy az idő sem lehetne alkalmasabb a bemutatott témák körüljárására, amikor a modern technológia által biztosított lehetőségek amúgy is megkövetelik a már létező folyamatok időről-időre történő felülvizsgálatát.

A konferenciához értékes gondolatokat és jó tanácskozást, röviden: tartalmas időtöltést kívánok!

Köszönöm a figyelmüket!

BORHY LÁSZLÓ

rektor

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

ORCID: 0000-0002-8443-0619

A FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁRAK
STRATÉGIAI, FEJLESZTÉSI IRÁNYAI

A felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai

Szakmai közönség előtt, úgy vélem, szükségtelen hangsúlyozni a könyvtáraknak, és ezen belül is az egyetemi könyvtáraknak a fontosságát. Ha valaki kisgyermek korától kezdve könyvek között él és gondolkodik, ha átélte azt az élményt, hogy milyen paplan alatt elemlámpával olvasni villanyoltás után, akkor nem hiszem, hogy az ő számukra ne lenne természetes a könyvek használata és meghatározó jelenléte a mindennapokban.

Mégis gyakorta tapasztaljuk, hogy beszélnünk kell a könyvek, a könyvtárak nélkülözhetetlenségéről. Az egyetemi könyvtárak helyzete ráadásul speciális a közgyűjteményi szférán belül, hiszen ha például a finanszírozási oldalról nézzük, ezeknek az intézményeknek értelemszerűen az egyetemi büdzsé keretein belül kell mozogniuk – szemben a közkönyvtárakkal, amelyek számára a főprofiljukhoz az állam biztosítja a költségvetési keretet. Az a határozott elképzelésem és célom, hogy a felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányairól szóló dokumentum¹ ne az asztalfióknak készüljön, hanem egy olyan anyag legyen, amit akár a Kultúráért Felelős Államtitkársággal közösen egy kormány-előterjesztés formájában elfogadtatunk, s ehhez forrást is kell tudnunk rendelni a felsőoktatási intézményekbe. Gyakran hallani arról és olvasni a sajtóban, mennyire fontos az, hogy a magyar egyetemek a hazai reputáción kívül a nemzetközi rangsorokban is előbbre kerüljenek, és többnyire hangsúlyozni szoktuk az oktatásnak, a kutatásnak a fontosságát. Ritkábban szólnak ezek a cikkek arról, hogy ez az egyetemi könyvtárak nélkül nem lehetséges. Ha valaki kutatót életében levéltárban, könyvtárban, akkor pontosan tudja, hogy minden más ehhez képest csak hozzáadott érték, enélkül tudományos kutatás és, hozzáteszem, egyetemi oktatás sincsen. Ehhez képest a laikus közvélemény kevésbé van tisztában azzal, hogy az egyetemi könyvtárak milyen módon járulnak hozzá az anyaintézmény színvonalának emeléséhez. Ráadásul létezik olyan közvélekedés, hogy a digitális kultúra megjelenésével és a digitalizációval talán nem is annyira fontosak a papíralapú könyvek. Ez az állítás nyilvánvalóan téves, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ne kellene foglalkoznunk azzal, hogy milyen lehetőségeket, kötelezettségeket hordoz számunkra a 21. századi digitális kultúra, amiben élünk.

A felsőoktatási könyvtáraknak a hagyományos, klasszikus könyvtárakon jóval túlmutat a szerepköre. Ugyan a 2014-ben megjelent *Fokozatváltás a felsőok-*

---

¹ A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023. Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiumának javaslata. http://ekk.org.hu/sites/default/files/EKFJ_2018_2023a.pdf (2019. március 12.)

*tatásban*² című stratégia – amit a kormány 2016-ban elfogadott és cselekvési terv is született hozzá – foglalkozik az egyetemi könyvtárak helyével és szerepével, azonban önkritikusan meg kell állapítanom, hogy még érdemi döntés nem született. Ezért is volt fontos, hogy egy olyan stratégia fogalmazódjon meg, amely precíz helyzetelemzéssel indítva pontosan megmutatja, hogy állunk: mennyi könyvtárunk van, azok mekkora állománnyal rendelkeznek, hány könyvtáros dolgozik és milyen a végzettségük. Képet szerettünk volna kapni arról, hogy milyen humán erőforrás áll az egyetemi könyvtári hálózat mögött, milyen infrastrukturális helyzetben vannak, milyen finanszírozásokból kénytelenek a fenntartásukat és a fejlesztéseiket biztosítani, és milyen – gyakran még az egyetemi kollégák vagy kormányzati képviselők számára is kevésbé ismert – feladatokat látnak el. Ezt a *Fokozatváltás* úgy fogalmazta meg kicsit általánosan, hogy az egyetemeknek van egy ún. „harmadik missziós” szerepe, amely azokra a tevékenységeire utal, amelyek túlmutatnak az oktatás és a kutatás egységét jelentő klasszikus vagy egyértelmű egyetemi feladatkörön. Volt valamikor a televízióban egy sorozat, a *Mindentudás Egyeteme*³, ami talán példaként is szolgálhat arra, hogyan lehet a tudományt a nem feltétlenül tudós közösség felé közelíteni. Ebben jó néhány könyvtárnak már napjainkban is komoly szerepe van, és meggyőződésem, hogy még további lehetőségeik vannak ezen a téren. Az sem feltétlenül közsímt, hogy az egyetemi könyvtárak egy jelentős része nyilvános könyvtár, ami azt jelenti, hogy bárki használhatja őket, nem csak az egyetemi oktatók, kutatók és hallgatók. Ezek azok a területek például, amelyek az érdeklődés homlokterébe emelhetik az egyetemi könyvtárakat.

Egy már létező szerepe a könyvtáraknak, hogy amikor az egyetemek bekapcsolódnak és megrendezik a Kutatók Éjszakája programot, akkor ebben ugyanolyan jelentőséggel vesznek részt, mint például a műszaki laborok, csak kevésbé szoktuk ezt hangsúlyozni, holott sokkal jobban kellene. Akár mint egyetemi oktató vagy volt egyetemi vezető, azt mondhatom, hogy az egyetemek maguk is sokkal többet tehetnének azért, hogy a saját könyvtáraik presztízsét emeljék.

A fenti példákból az is következik, hogy nem minden pénz kérdése, sokszor inkább szemléletváltásra van szükség. Egy egyetemi oktatónak a tudományos előmenetele, hogy tanársegédből hogy válik professzorrá, sokkal inkább a tudományos teljesítményére épül, mint amennyire az oktatói kiválóságára. Természetesen ahhoz, hogy valaki egyetemi tanár legyen, bizonyítania kell az oktatói kiválóságát, de ez, akár ha a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) egyetemi tanári munkaköri cím adományozásával kapcsolatos eljárását nézzük,

² Fokozatváltás a felsőoktatásban: A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. <http://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20konceptci%C3%B3.pdf> (2019. március 12.)

³ Az előadások elérhetők: <https://mindentudas.hu>. (2019. március 12.)

sokkal kevésbé hangsúlyos, mint a tudományos előmenetel. Márpedig a tudományos teljesítményt Magyarországon leginkább a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adatbázisból tudjuk mérni, ez pedig az egyetemi könyvtárak nélkül nem működőképes. A saját egyetemem könyvtárának dolgozói hatalmas segítséget nyújtanak nekem abban, hogy naprakész tudjak lenni a publikációim, a citációim számbavételével, vagyis hogy meg lehessen jelenni a tudományos közvélemény előtt. Ha elvárható, hogy az egyetemi könyvtárak hozzájáruljanak az egyetem minőségi fejlesztéséhez és fejlődéséhez, akkor ezzel párhuzamosan szükséges, hogy a megfelelő forrást hozzá tudjuk rendelni a feladatokhoz.

Az egyetemi oktatók számára nyújtott ilyenfajta segítség mellett meg kell említeni a könyvtárak szerepét a szükséges szakirodalom biztosítása terén. A saját állományukon túl könyvtárközi kölcsönzéssel, illetve az EISZ Nemzeti Program keretében a magyarországi egyetemeken minden kutató, oktató és hallgató hozzáférhet a munkájához, kutatásaihoz, tanulmányaihoz elengedhetetlen nemzetközi szakirodalomhoz, cikkekhez. Ez önmagában is nélkülözhetlenné teszi a könyvtárakat az egyetemi struktúrában.

Gyakori vélekedés, hogy a mindenkori elsőéves hallgatók különböznek az előző generációktól: nem elég műveltek, nem elég olvasottak, nem egyetemre valók. Nem gondolom, hogy ebben nincs részigazság, azonban ilyenkor mindig eszembe jut, hogy nekem is ezt mondták a szüleim, és a szüleimnek meg ugyanezt mondták a nagyszüleim, és lehet a világban végigmenni generációkról generációkra, vagy akár évszázadokról évszázadokra. Nincs ma olyan orvos vagy biológus, aki azt mondaná, hogy a mai generáció szürkeállománya biológiai okokból fejletlenebb, mint volt ezelőtt ötven vagy száz éve. Az, hogy megváltozott a világ, és máshogy viszonyulnak az egyetemi hallgatók a tanuláshoz, mint például a tíz vagy a húsz évvel ezelőtt felsőfokú tanulmányaikat folytató diákok, magától értetődő. Módosultak a tanulási módszerek, a szakirodalomhoz való hozzáférés lehetőségei, egy dolgozat sikeres megírásának feltételei, elengedhetlenné vált a szabályos hivatkozás és a plagizálás közötti különbség pontos ismerete. Tehát a könyvtárak a hallgatók támogatásában – legyen az a felzárkóztatás vagy a tehetséggondozás – elvülhetetlen szerepet játszhatnak. Az idősebb generációk az egyetemi tanulmányaik során sok időt töltöttek a könyvtárakban, nemcsak könyveket kölcsönöztek, hanem ott is tanultak. Ma azt látjuk, mintha kevesebben lennének. Miért? A magyarázat nyilván összetett, azonban a digitalizáció, a világhálón elérhető információ mennyisége feltétlenül meghatározó e folyamatok kialakulásában. A hallgatóknak abban kell segítséget adni, hogy különbséget tudjanak tenni az értékes és a kevésbé értékes információ között, ki kell alakítani a helyes hivatkozás praxisát.

Az, hogy egy egyetem minősége milyen, nemcsak azon múlik, hogy hány professzora van, és mennyi publikációja jelenik meg az MTMT-ben, hanem azon is,

hogy a hallgatóknál milyen a lemorzsolódási arány, mennyien tudják megállni a helyüket, mennyien tudnak viszonylag időben diplomához jutni, mennyi ebből a tudományos utánpótlás, miként tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon, milyen tudással felvértezve és tudás iránti vágygal, az élethosszig tartó tanulás iránti elkötelezettséggel kerülnek ki az egyetemről. Vagy egy lezárt szakasznak tekintik a diplomaszerzést, amivel kipipálódik egy életre a tanulás kötelezettsége? A könyvtáraknak ezen a területen is óriási szerepük lehet, segítséget tudnak adni a karoknak, a szakoknak és az egyetemi oktatóknak a hallgatói sikeresség előmozdításában. Ehhez azonban nem elegendő, ha elkötelezett kollégáink vannak az egyetemi könyvtárban, hanem az is szükséges, hogy lehetővé tegyünk az ő képzésüket és a továbbképzésüket. E mögé nyilván forrást kell tenni. Nemcsak a szükséges béremelésre gondolok, amit valamennyien tudunk, hanem arra, hogy jelenleg nagyon kevés egyetem van olyan helyzetben, hogy saját erőforrásból ki tudja gazdálkodni a továbbképzések költségét. A folyamatos infrastrukturális fejlesztés mellett legalább annyira lényeges a már könyvtárosként dolgozó kollégák megbecsülése, a könyvtárosi pálya vonzónak tétele, hogy a szakemberek megtalálhassák a hivatásukat egy egyetemi könyvtárban. Ha ez megvan, akkor tudjuk azt mondani, hogy a körülményeket megteremtettük. Utána elkötelezett kollégák segítségével mind az oktatói, mind a hallgatói oldalról szintet tudunk lépni annak érdekében, hogy a könyvtárak minél masszívabban járuljanak hozzá az egyetem minőségének a fejlesztéséhez.

Egy-egy intézmény rendszeres, ötévente megtörténő akkreditációs vizsgálata alkalmával a MAB a különböző dokumentumok tanulmányozása mellett a szolgáltatásoknak, ezen belül az egyetemi könyvtáraknak a helyzetét is nézi. Önmagában ez is indokolja a már említett stratégia kidolgozását, amit mintegy jelentésként lehet egy kormány-előterjesztéshez benyújtani, és tájékoztatni a kormány tagjait arról, hogy mi a jelenlegi helyzet, mire van szükségünk. A dokumentumot összeállító Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma az a kör, amely pontos válaszokat tud adni ezekre a kérdésekre és tisztában van vele, hogy mitől lesz jó egy egyetemi könyvtár, milyen kihívások előtt állnak ezek az intézmények. Ahhoz, hogy ebből az anyagból egy konkrét kormány-előterjesztést lehessen készíteni, konkrét feladatokat kell megfogalmazni, konkrét határidőkkel, és forrásokat kell rendelni az egyes feladatokhoz. Minden kormány-előterjesztést az államigazgatásban dolgozó kollégák készítenek, ugyanakkor rendkívül fontos a szakma véleménye is, mivel csak együttes erővel, együtt gondolkodva születhet egy a kormány által is támogatható, széles körben elfogadott, jó beadvány. Az egyetemek jelenlegi finanszírozási modelljének a logikájában nincsen benne az ilyen jellegű feladatfinanszírozás, ezért is indokolt, hogy, a különböző variációkat átgondolva, döntés szülessen a jelenlegi rendszer átalakításáról. Akármelyik elképzelés kerül elfogadásra, az egyetemi könyvtáraknak

és az egyetemi levéltáraknak címkézetten, külön soron feltüntetve kell szerepelniük az egyetemi költségvetésben annak érdekében, hogy működni tudjanak. Fontos a szükséges beszerzések biztosítása, ahová nem kizárólag az állományfejlesztéssel kapcsolatos kiadások tartozhatnak, hanem például a digitalizáció és az ahhoz szükséges valamennyi eszköz.

Az előterjesztést az Oktatási Államtitkárság tudja beadni az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkárságának segítségével. Miután a kutatásfejlesztés és a kiválóság forrásai átkerültek egy másik minisztériumhoz, a Palkovics László miniszter vezette Innovációs és Technológiai Minisztériumhoz, az ő támogatása is elengedhetetlen a sikerhez. A cél az, hogy még 2019 végén kormány-előterjesztés formájában be tudjuk nyújtani a stratégiát, illetve az ehhez kapcsolódó cselekvési tervet. Ha ez megvalósul még az idén, akkor várhatóan 2020-ban már érdemi előrelépésről számolhatunk be. Addig azonban azt kérem a kollégáktól, hogy ugyanolyan elkötelezettek legyenek, mint ahogy eddig is azok voltak, hiszen a szakmát az ő elhivatottságuk nélkül eddig sem lehetett volna működtetni. Remélem, hogy közös munkával jelentős előrelépést sikerül tennünk.

HORVÁTH ZITA
felsőoktatásért felelős helyettes államtitkár
Emberi Erőforrások Minisztériuma

Tudomány és oktatás a digitális korban

A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma (EKK) a felsőoktatási könyvtárak vezetőit tömörítő, egyesületi formában működő szakmai civil szervezet. 1992-es alapítása óta célja, hogy segítse a felsőoktatási könyvtárak működését, az egyetemi oktatást-kutatást támogató szolgáltatásaik színvonalának emelését. Az effajta elvont célokat azonban az EKK is, mint minden szervezet csak átgondoltan, a mindenkori helyzetet számba véve, rövid- és középtávú cselekvési irányok kijelölése révén tudja megvalósítani.

Részben ezért, részben a felsőoktatás és benne a könyvtárak működését jelentősen befolyásoló változás, a kancellári rendszer 2014. évi bevezetése miatt a szervezet 2016-ban szükségesnek ítélte egy középtávú stratégia kidolgozását. Az első vázlatos javaslat némi módszertani vitát indukált a következő kérdésekkel: kinek a stratégiája – az egyesületé vagy a könyvtáraké, lehet-e stratégiát írni intézkedések és források hozzárendelése nélkül, és így tovább. Végül az az elhatározás született, hogy felvázoljuk a felsőoktatási könyvtárak általános középtávú fejlődési-fejlesztési irányait, majd javaslatot teszünk a felsőoktatásért és a közgyűjteményi területért felelős kormányzati szerveknek a célok elérését biztosító intézkedésekre.

Ennek az elhatározásnak a nyomán indult el a munka, amiben támogató segítséget kaptunk az EMMI felsőoktatásért felelős helyettes államtitkárától és munkatársaitól, valamint az EMMI Közgyűjteményi Főosztályától.

A javaslat a felsőoktatási könyvtárak alapértékeinek meghatározásával, a középtávú jövőkép felvázolásával és a küldetés megfogalmazásával kezdődik. A fejlesztési irányok kijelölése a nemzetközi tendenciák feltérképezésén, a jelenlegi helyzet elemzésén, a kormány által elfogadott, releváns nemzeti stratégiák¹,

---

¹ Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia, 2016. <https://www.kormany.hu/download/b/fa/11000/EMMI%20fokozatv%C3%A1lt%C3%A1s%20fels%C5%91oktat%C3%A1s%20cselekv%C3%A9si%20terv%20Sajt%C3%B3%20%C3%A9s%20Kommunik%C3%A1ci%C3%B3s%20F%C5%91oszt%C3%A1ly%2020170627.pdf> (2018. szeptember 20.); Befektetés a jövőbe. Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia (2013–2020). <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/nemzeti-kfi-strategia/befektetes-jovobe-kfi> (2018. szeptember 20.); Digitális Jólét Program 2.0, Magyarország Digitális Oktatási Stratégiája. <https://www.kormany.hu/download/0/cc/d0000/MDO.pdf> (2018. szeptember 20.); Nemzeti Infokommunikációs Stratégia, 2014–2020. https://www.kormany.hu/download/a/f7/30000/NIS_v%C3%A9gleges.pdf (2018. szeptember 20.); Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia, 2017–

valamint az ezekben megfogalmazott célok számbavételén, és a kapcsolódási pontok meghatározásán alapul.

A fejlesztési koncepciót felvázoló anyag előkészítését, a kérdőív kidolgozását és elemzését, a szöveg összeállítását öten végeztük: Antal Istvánné (EMMI Közgyűjteményi Főosztály), Kálóczi Katalin (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár), Karácsony Gyöngyi (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár), Keveházi Katalin (Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár) és magam (Nagy Zsuzsanna, Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár). A fejlesztési irányok meghatározása, a SWOT-elemzésben felsorolt tényezők azonosítása és a szükséges intézkedések kijelölése azonban az EKK-tagok közös szellemi termékének tekinthető.

A következő elképzelések részletesebben olvashatók *A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023* című anyagban, ami megtalálható az EKK honlapján.²

Az egyetemi könyvtárak alapértékei

A felsőoktatási könyvtárak alapértékeiként a következő főbb területeket azonosítottuk.

1. A társadalom és a gazdaság, benne az egyének és közösségek fejlődésének elősegítése a magas színvonalú tudományos információhoz való minél szélesebb körű hozzáférés biztosításával.
2. A tudás, a tanulás és az innováció előmozdítása.
3. A felhasználók legmagasabb szintű kiszolgálása.
4. Szakmailag elkötelezett, etikus és felelős munkavégzés.
5. A demokrácia, a nyitottság és az együttműködés tisztelete.

Jövőkép

A felsőoktatási könyvtárak a 2020-as évek elején:

- a dinamikusan fejlődő, teljesítményelvű felsőoktatás, valamint a hálózatosodó tudományos kutatási és innovációs intézményrendszer kulcsszereplői;
- a digitális gyűjtemények építésével vezető szerepet játszanak a tudományos eredmények megőrzésében és disszeminációjában;
- az innovatív tudományos kommunikáció és a nyitott tudomány támogatásával segítik a magyar tudomány nemzetközi versenyképességét;

2025. https://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9nyi%20Digitaliz%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf (2018. szeptember 20.)

² A felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai, 2018–2023. Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiumának javaslata. http://ekk.org.hu/sites/default/files/EKFJ_2018_2023a.pdf (2018. szeptember 20.)

- a digitális készségek és szolgáltatások fejlesztésének hálózati csomópontjai;
- az átvihető készségeket fejlesztő képzési programjaikkal és személyre szabott szolgáltatásaikkal támogatják a tudásátadást, és képessé teszik a tudományos közösség tagjait, köztük a hallgatókat is, felelősségteljes új tudás létrehozására és disszeminációjára;
- széles spektrumú szolgáltatásaik és korszerűen felszerelt tanulási és közösségi tereik révén hozzájárulnak a hallgatói eredményességhez, növelik a felsőoktatási intézmények aktivitását a társadalmi kihívások kezelésében és a társadalmi innováció terjesztésében;
- a nyomtatott és digitális nemzeti kulturális örökség hozzáférhetővé tételének és megőrzésének kulcsszereplői.

Nemzetközi tendenciák

A nyugat-európai és észak-amerikai egyetemi könyvtári stratégiák áttekintése után kijelenthetjük, hogy kevés nemzeti szintű példát találni. Általánosságban mégis kiemelhető néhány, a felsőoktatási és tudományos könyvtárakra jellemző törekvés és irányvonal.³ Beágyazott könyvtárakról van szó, amelyekben a könyvtár által nyújtott szolgáltatások az intézményi célokat szolgálják, és partneri viszonyon alapulnak az oktatókkal, kutatókkal, hallgatókkal. Általános törekvésként jelenik meg a virtuális oktatási-kutatási környezet kialakítása, az elektronikus tartalomfejlesztés támogatása, a nyílt hozzáférés térnyerésének elősegítése a repozitóriumi infrastruktúra működtetésével, és az innovatív tudományos kommunikáció támogatásával. A hallgatók tanulmányi sikerességét segítő moduláris képzési programok, továbbá a fizikai és virtuális könyvtári terek mint „tanulási csomópontok” (learning hub) egyaránt jól példázzák a könyvtári szolgáltatásokban rejlő hozzáadott értéket. A könyvtárosok kompetenciáinak folyamatos fejlesztése, a hatékony kommunikáció és menedzsment világszerte elengedhetetlen feltétele a könyvtárak sikeres működésének.

Helyzetelemzés

A fejlesztési irányok és feladatok kijelöléséhez szükséges helyzetelemzés keretében a következő elemzési technikákat alkalmaztuk: kérdőíves felmérésen alapuló erőforrás-elemzés, a környezeti hatásokat számba vevő PGTTJ-elemzés, Porter-féle versenyerő-modell, BCG mátrixon alapuló portfólió elemzés, SWOT-elemzés.

---

³ Koren, Marian: Libraries in the Netherland. 2016. <http://www.fobid.nl/sites/fobid/files/Libraries%20in%20the%20Netherlands%2C%20Koren%202016.pdf> (2018. szeptember 20.); The academic library on its way to 'the cloud'. UKB strategic plan 2011–2015. 2011. <https://www.ukb.nl/sites/ukb/files/docs/UKBStrategicPlan2011-2015.pdf> (2018. szeptember 20.); Powering scholarship. RLUK strategy 2014–2017. <https://www.rluk.ac.uk/wp-content/uploads/2014/02/RLUK-Strategy-2014-online.pdf> (2017. október 10.)

A *kérdőíves felmérés* kitért a könyvtáraknak az egyetemi struktúrában való elhelyezkedésére, fizikai infrastruktúrájára, informatikai felszereltségére, szolgáltatásaira, humán erőforrásaira és állományára. Az erőforrás-elemzés alapján megállapítható, hogy hagyományaik, fizikai és humán meghatározottságuk, a fenntartó által kijelölt céljaik és lehetőségeik, földrajzi és társadalmi beágyazottságuk szerint jelentősen különböző könyvtárakról van szó. A magyar könyvtári rendszerben és felsőoktatásban azonban meghatározó a szerepük, az épített és informatikai infrastruktúrájuk, egyedi értékű gyűjteményeik, humán erőforrásaik és a célközönségnek, illetve a tágabb közösségnek nyújtott szolgáltatásaik nem csak elérik a kritikus tömeget, de mindkét szektor számára nélkülözhetetlenek. A különbségek ellenére összességében korszerű szolgáltatáspaletta kínál, sok területen alulfinanszírozott, egyes fizikai terekkel, közepesen elavult informatikai felszereltséggel és együttműködésre nehezen képes könyvtári informatikai rendszerekkel működő intézményhálózatról beszélhetünk. Komoly problémát jelent a megfelelő tudással és készségekkel rendelkező munkaerő felvétele és megtartása is.

A további elemzési módszerek eligazítást adnak a működést meghatározó jelenlegi és várható viszonyokról, a fő versenytársakról, a szolgáltatási portfólióban rejlő lehetőségekről, a könyvtárak azon erősségeiről és lehetőségeiről, amelyeket akcióterveikbe építve ellensúlyozhatják az olyan belső gyenge pontokat és a külső veszélyeket, mint:

- a finanszírozás bizonytalanságából eredő infokommunikációs lemaradás,
- a munkatársi kompetenciák avulása,
- a humán erőforrás utánpótlásának és megtartásának növekvő nehézségei,
- a szerzői jogi szabályozás problémái,
- a szabályozási környezet nehézsége.

A fejlesztés kulcsterületei

A gyűjtemények átértelmezése és fenntarthatóságuk biztosítása, a hozzáférés segítése

A felsőoktatási könyvtárak tartalmukban és történetiségükben különböző gyűjteményei kivételes, egyedi értéket képviselnek. A digitális információ megjelenésével és térhódításával, a dokumentum és a tartalom közötti határvonal elmosódásával, a beszerzett és helyben előállított tartalom együttélésével a gyűjtemények komplexitása megnőtt. A beszerzés, kezelés, megőrzés és szolgáltatás a könyvtár számára új kihívásokat jelent. A felhasználó azt várja el, hogy a számára szükséges, megfelelő funkcionalitással ellátott információhoz azonnal

és egyszerűen hozzáférjen. A gyűjtemény magában foglalja a digitális vagy digitalizált tartalmakat is, függetlenül attól, hogy tulajdonolt, előfizetett vagy nyílt hozzáférésű forrásokról van szó. Ezek hasznosulása függ a megtalálásukat segítő leíró adatoktól és a felhasználók információ-felhasználási készségeitől is. A könyvtárak előtt kettős feladat áll, a gyűjtemény fogalmának átértelmezése révén egyszerre kell biztosítani a kiválasztott dokumentumok hosszú távú megőrzését, továbbá a hozzáférés és a ráépülő szolgáltatások optimalizálását.

Mindezzel összhangban a következő főbb feladatok sorakoznak:

- a gyűjtemények feltártságának és láthatóságának növelése az együttműködést támogató korszerű könyvtári platform megvásárlásával és az átállás megvalósításával,
- a kiválasztott nyomtatott, kéziratos és digitális gyűjteményrészek megőrzése az intézményi és nemzeti céloknak megfelelően,
- digitalizálás a tartós megőrzés és a széles körű hozzáférés érdekében a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia alapján,
- az egyetemeken elérhető ingyenes és előfizetett digitális tartalmak használatának elősegítése a szabványos kereshetőség javításával, a célközönséget elérő közösségi platformokon is, korszerű eszközökre optimalizált formában,
- az egyetemi digitális tartalomfejlesztés támogatása, a tartalmak szolgáltatása,
- a könyvtárak által épített digitális gyűjtemények integrálása nemzeti és nemzetközi tartalomszolgáltató rendszerekbe,
- digitális kompetenciák fejlesztése.

Kutatástámogatás, tudásmenedzsment, a tudományos eredmények disszeminációja

Az egyetemi könyvtárak alapfeladata a kutatási folyamat támogatása. Jelenleg ennek fontos tevékenysége az oktatói publikációs adatok központilag szabályozott kezelése a Magyar Tudományos Művek Tárában. Emellett segítik a kutatókat az egyéni és intézményi értékelések előkészítésében, publikációs stratégia kidolgozásában, a megváltozott tudományos információs piacon való eligazodásban, publikációik közzétételében.

Az intézményi tudásmenedzsment magában foglalja az intézményekben keletkezett tudományos eredmények, valamint az intézményi és egyéni kutatói profilok láthatóvá tételét. A hangsúly fokozatosan eltolódik a tudományos információ gyűjtése mint könyvtári feladat felől a tudományos információ és eredmények szétszórásához felé.

A nyílt hozzáférés és a nyitott tudomány terjedésével, a tudományos teljesítmény értékelésének változásával a könyvtáraknak új feladataik keletkeznek.

Ilyenek többek között a kutatási adatok, adathalmazok kezelésének segítése, az eredmények és a kutatási adatok újrahasznosításának ösztönzése, a tudományos kommunikáció átláthatóságának támogatása, a tudomány és a civil szféra közötti kapcsolat mélyítése.

Ezen a téren a főbb feladatok:

- nyílt hozzáférésű közzétételi csatornák (repozitóriumok, OA folyóiratok) működtetése és népszerűsítése,
- az intézményi repozitóriumok mint az elektronikus nemzeti kutatási infrastruktúra elemeinek beépítése a kutatási ciklusba, összehangolása a kialakítandó intézményi kutatási információs rendszerekkel (CRIS),
- az új szemléletű kutatómenedzsment támogatása a tudományos kommunikáció új formáinak bemutatásával és népszerűsítésével (nyílt hozzáférés, közösségi lektorálás, közösségi médiumok használata, alternatív hatásmérési módszerek stb.),
- a nyílt hozzáférés piaci modelljének követése és alakítása az átláthatóság és méltányosság irányába (a közzétételi díjak csökkentése, hatékony fizetési módok, kiadói kettős haszonszerzés elkerülése stb.),
- a kutatási adatkezelés támogatása, kutatási adatok láthatóságának és felhasználhatóságának népszerűsítése,
- etikus és felelős kutatási modellek és magatartás támogatása.

A hallgatói eredményesség támogatása, tanulástámogatás

A tanulás helyszínei és támogatói a könyvtárak. A korszerű felsőoktatásban nemcsak a tanulási terek, hanem az oktatási és tanulási formák, módszerek is átalakulóban vannak. Olyan oktatási módszerek terjedésének vagyunk tanúi és támogatói, mint a személyes igényeket és a tanulási eredményeket is figyelembe vevő adaptív tanulás, a hibrid oktatás vagy a felfedezésen alapuló és problémamegoldó oktatási modell. A hallgatók saját mobileszközeikkel és alkalmazásaikkal kívánják elérni a tartalmakat. A könyvtáraknak ehhez igazodva kell átalakítaniuk fizikai tereiket és információtechnológiai infrastruktúrájukat, alkalmassá téve azokat a hallgatók egyéni és csoportos feladatmegoldásának, valamint a gyakorlat- és problémaorientált tanulás hatékony támogatására, illetve az egymással és az oktatókkal való konzultáció számára is.

A *Fokozatváltás a felsőoktatásban* című felsőoktatási stratégia kiemelt feladatként határozza meg a hallgatói sikeresség növelését. Az irodalom kibővítése mellett a könyvtárosoknak egyre több segítséget kell adniuk a hallgatóknak az információs források közötti eligazodáshoz, sőt bizonyos hiányzó tanulási készségek elsajátításához is. Szervezett oktatással és személyre szabott tanácsadással segíthetik őket az egyre nagyobb önállóságot feltételező tanulási

feladatokban, az információ kereséséhez és felhasználásához szükséges készségek fejlesztésében.

Az egyetemekkel szembeni igények – többek között a külföldi hallgatók arányának növekedése – fontos feladatokat (mint például a támogató szolgáltatások bevezetése) rónak a könyvtárra, és általában a campus-élet minőségét befolyásoló szervezetre is. Ehhez kapcsolódik a mind a Digitális Oktatási Stratégiában, mind a Fokozatváltásban kijelölt cél is, hogy az intézmények biztosítsanak akadálymentes épületet és informatikai infrastruktúrát az egyetemi közösségeknek.

Magyarország számára rendkívül fontos, hogy a hallgatók magas szinten tanuljanak meg idegen nyelveket, illetve sajátítsák el a szaknyelvet. A könyvtár mint tanulási tér a gyakorlásigényes nyelvtanulás természetes helyszíne, ezért rendelkeznie kell a megfelelő nyomtatott és digitális anyagokkal és alkalmazásokkal. Célszerű kialakítani a multimédiás nyelvi és a különböző átvihető készségek, digitális kompetenciák (informatikai készségek, infografika, video- és prezentáció-készítés stb.) fejlesztését támogató ún. „skill” laborokat is.

Ennek megvalósítása érdekében feladatok:

- az interdiszciplináris és problémamegoldó gondolkodásra és teamekben való munkára felkészítő oktatás támogatása az oktatói közösséggel együttműködve: információfelhasználási és egyéb speciális tréningek nyújtása, ráépülő egyéni és csoportos konzultációval,
- a tanulási készségek fejlesztését szolgáló személyre szabott tanácsadás annak érdekében, hogy a hallgatók meg tudjanak felelni a felsőoktatásban megnövekedett kimeneti követelményeknek,
- a hallgatói sikerességet és a forráshasználatot támogató online segédletek és e-learning rendszerbe illeszthető digitális tanulási objektumok kidolgozása,
- az információkereső kompetenciák fejlesztését és a publikációk, hivatkozások formai követelményeit bemutató, tantervbe illesztett kredites képzések indítása,
- az aktív, problémaorientált, csoportos tanulást támogató rugalmas könyvtári terek (ún. skill lab-ek) kialakítása és működtetése az adott egyetem sajátosságaihoz igazodva,
- a korszerű nyelvoktatást szolgáló nyelvi laborok kialakítása, és az ezt támogató digitális gyűjtemény szolgáltatása,
- akadálymentes épület- és informatikai infrastruktúra megteremtése a könyvtári terekben és az elektronikus szolgáltatásokban,
- a felsőoktatásban keletkező hallgatói dolgozatok, szakdolgozatok értékelését megkönnyítő, közös adatbázis alapján működő plágiumdetektáló alkalmazás bevezetése az egész magyar felsőoktatásban.

A kulcsterületeken felvázolt fejlesztési célokat és feladatokat megfelelő közvetítő eszközök és mechanizmusok alkalmazásával lehet elérni, melyek legfőképpen a korszerű vezetés, a szervezeti kultúra tudatos átalakítása és a hatékony kommunikáció.

Vezetés, szervezeti kultúra, szakértelem

A könyvtárakban lezajló mélyreható változások nyomán felértékelődőben van a *könyvtárosok szakértelme, különféle kompetenciái*, mint a szolgáltatások alapja. A változásokra dinamikusan reagáló, a jövőt előre vetítő könyvtári stratégia kidolgozása innovatív gondolkodásmódot, vezetési filozófiát és gyakorlatot igényel. A kreatív gondolkodás ösztönzése, a megfelelő szakértői és vezetői utánpótlás kinevelése a siker alapvető feltétele. A vezetői tevékenység fontos része a szervezeti kultúra tudatos alakítása, ami a korábbi kihívásokra adott sikeres válaszok beépülésével alapozza meg a továbblépést, a szolgáltatások releváns átalakítását. A megfelelő szakmai kompetenciák megszerzése, a munkatársi gárda folyamatos fejlesztése, átképzése és diverzifikálása nélkül a könyvtárak nem tudnak megfelelni az igényeknek, mindez azonban feltételezi a bérezési rendszer átalakítását, az elérhető jövedelmek jelentős emelését.

Főbb feladatok e területen:

- a szükséges szaktudást és kompetenciákat, a továbbképzési szükségleteket felmérő, a könyvtári munkaerő-utánpótlást biztosító és az egyéni pályaeépítést is támogató humánpolitika kidolgozása, javaslattétel a kormányzat felé az ezt támogató szabályozási környezet és versenyképes bérezés kialakítására,
- a könyvtárosképzés tartalmi megújításának segítése,
- az egyéni és szervezeti egység szintű teljesítményértékelés rendszerének kidolgozása, alkalmazása a kiváló teljesítmények ösztönzésére és elismerésére, teljesítményelvű bérezés lehetőségének megteremtése,
- könyvtári minőségbiztosítási rendszer működtetése és fejlesztése,
- hatékony és rugalmas munka- és folyamatszervezési modellek kidolgozása,
- kompetenciafejlesztés változatos eszközrendszerrel, a folyamatos tanulás szükségességének elismertetése, finanszírozási források hozzárendelése.

Kommunikáció, márkaépítés

A könyvtárak tevékenységének értékét nem a látogatószám vagy a kölcsönzött kötetek száma mutatja, hanem az, hogy hogyan segítik a fenntartó intézmény és a szélesebb társadalmi környezet sikerességét. Ezt, és a szolgáltatásaikban rejlő további lehetőségeket kell bemutatniuk minden belső és külső érintettnek.

Fontos, hogy a „könyvtár mint márka” értékét megőrizve az újfajta szolgáltatások minél szélesebb körben váljanak ismertté, enyhüljenek a könyvtárakkal kapcsolatos sztereotípiák. A használói visszajelzések megfontolása, a felhasználókkal/érintettekkel folytatott folyamatos kommunikáció és aktív marketing minden fejlesztés alapja.

Feladatok:

- jól működő kommunikációs csatornák kialakítása a fenntartó és az egyes felhasználói körök irányába,
- jelenlét az egyetemi közösséget és a tudomány népszerűsítésének célközönségét is elérő közösségi hálózatokon,
- a könyvtári szolgáltatások eredményességének hazai és nemzetközi bemutatása médiamegjelenésekben, konferencia-részvételek révén,
- partnerkapcsolatok kiépítése és erősítése a könyvtárak működésében érintettekkel (felhasználói csoportok, szervezetek, cégek stb.),
- a használói és munkatársi szokások és elégedettség rendszeres monitorozása korszerű módszerekkel, az eredmények értékelése és kommunikációja,
- kompetenciafejlesztés a kommunikáció és marketingtevékenység terén.

Összefoglalásképpen megállapítható, ahhoz, hogy a felsőoktatási könyvtárak folyamatosan átalakuló szerepük mellett eredményesen lássák el oktatási és kulturális feladataikat is, elengedhetetlen:

- az egymással és más érintettekkel kiépített partneri együttműködés,
- a fenntartóval folytatott párbeszéd és visszacsatolás,
- a közép- és hosszú távú célok és feladatok meghatározása,
- a stabil és egyenletes jogi és finanszírozási környezet fenntartása.

Rezümé

A magyar felsőoktatási könyvtárak felvázolták azokat a fejlesztési irányokat és tennivalókat, amelyek a következő néhány évben leginkább szolgálják a magyar felsőoktatás és tudományos kutatás támogatását. Az alapértékek, a küldetés és a jövőkép megfogalmazása után különféle technikákkal végzett helyzetelemzés és a kormány által elfogadott nemzeti stratégiák számbavétele alapján történt meg a fejlesztés kulcsterületeinek kijelölése. Ezek a következők:

- a digitalizálást és a nemzeti kulturális örökség megőrzését is magában foglaló gyűjteményépítés,
- a nemzetközi hálózatokba beágyazott magyar tudomány támogatása,
- a felsőfokú oktatás és a hallgatói eredményesség előmozdítása.

Míndez a humánerőforrás fejlesztésével, korszerű vezetési és szervezeti kultúra kialakításával, tudatos kommunikáció és minőségmenedzsment révén érhető el, az egymással és más érintettekkel kiépített partneri együttműködés, a fenntartóval folytatott párbeszéd és visszacsatolás, illetve a stabil és egyenletes jogi és finanszírozási környezet megléte esetén.

Scholarship and education in the digital era.

Strategic directions of Hungarian academic libraries 2018–2023

Hungarian academic libraries outlined the strategic directions and objectives that best support the evolving needs of Hungarian higher education and scholarly research. After defining the core values, mission and vision of libraries, they performed an internal and external environmental analysis to help identify the strategic priorities and key areas for actions:

- Collection development including collaborative digitisation and the preservation of the national cultural heritage.
- Research support in an increasingly international and networked research landscape.
- Enhancing educational goals and student success.

To achieve these objectives a highly-skilled and diverse library workforce is needed. Showing leadership, promoting an open and innovative organisational culture and rewarding high quality performance will help academic libraries remain relevant. A solid legal and financial environment, partnership and collaboration with all stake holders are key to success.

NAGY ZSUZSANNA
főigazgató

Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár
ORCID: 0000-0002-1727-1785

A tudomány jövője az átláthatóság

A tudományos forradalom és a nyilvános kommunikáció

A tudományos forradalom sikerének egyik forrása az volt, hogy Európában a 17. századra jellemző vallási konfliktusokkal szemben a tudomány képesnek tűnt meggyőző módszertant kínálni a kérdések eldöntésére. A tudományban a hangsúly az autoritás helyett a megtapasztalásra, a demonstrálásra került. Az időszakot jellemzi, hogy az angol kémikus, fizikus és feltaláló Robert Boyle eredményeit nyilvános kísérleten demonstrálta, és kérte tudóstársait, hogy elképzeléseit igazolják.¹ Az angol szaknyelvben ma is használt *prove* ('bizonyít'; eredetileg 'meggyőz, tesztel') és *evidence* ('bizonyíték'; eredetileg 'látványos bemutatás') kifejezések eredete is visszatükrözi ezt a hozzáállást. Az angol empirizmusra épülő mai természettudomány gyökerei szorosan összefüzdtek azzal az elvárással, hogy ha valaki állít valamit, akkor mutassa meg, hogy mi alapján teszi ezt, mindenki bizonyos értelemben szemtanúja lehessen a kutató megfigyeléseinek. Az 1660-ban megalakult Royal Society jelmondata *Nullius in verba*, azaz 'nem fogadunk el semmiféle tekintélyt'. 1665-ben megjelent a világ első két tudományos folyóirata, a francia *Journal des Sçavans* és az angol *Philosophical Transactions*, azzal a céllal, hogy a kommunikáció a szélesebb nyilvánosságot is elérje. A megszerzett tudás közössé tevése a felvilágosodás során a tudomány egyik fő céljává vált. Robert K. Merton szociológus a tudomány lényegét négy fő pontban foglalta össze: (1) univerzalizmus, (2) pártatlanság, (3) szervezett szkepticizmus és (4) kommunalizmus.² Az ide leginkább kapcsolódó fogalomnak, a kommunalizmusnak a lényege, hogy a tudományos eredmények közösek, csak igen korlátozott lehet az egyén alkotói részesedése; az elismerések intézményesek, a tulajdonjogok minimálisak; és az elkészített termék köztulajdon képez.

Korunk kutatói és a tudás iránt érdeklődők számára ugyanúgy köztudott, hogy a kommunalizmus mertoni elve komoly gátakba ütközik, a tudományos eredmények csak limitáltan hozzáférhetők az érdeklődők számára. A folyóiratokat birtokló kiadók csak pénz ellenében adnak hozzáférést az anyagok jelentős részéhez, így jelenleg a cikkeknek több mint a fele nem elérhető előfizetés nélkül. Ennek következménye, hogy a szegényebb országok kutatói és a magánemberek nem férnek hozzá (legálisan) a közösség által finanszírozott kutatásokból származó tudáshoz. Mindez természetesen lassítja a tudomány fejlődését és növeli az egyenlőtlenséget.

¹ Rédey Soma: Nyilvános tudomány: A kommunikáció és a tudomány kapcsolódási pontjai. = Világosság, 2006. 5. sz. 39–55. p.

² Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest, Osiris. 2002.

Open Access

Az Open Science, avagy Nyilvános Tudomány egy mozgalom arra, hogy a tudományos kutatás és eredményei átláthatók és hozzáférhetők legyenek. A mozgalom sokféle megjelenésének és összetettségének bemutatása helyett itt inkább a Nyílt Hozzáférés (Open Access) és a Nyílt Adatok (Open Data) kurrens vonatkozásaihoz szeretnék adalékokat bemutatni. Évtizedes szakmai indítványok sikereként mára sok finanszírozási szervezet elvárásaként fogalmazza meg a tudományos munkák hozzáférhetőségét. Az Európai Bizottság 2012/417/EU sz. ajánlásában Unió-szintű kívánalomként jeleníti meg a tudományos munkák nyílt hozzáférését. A Magyar Tudományos Akadémia elnökének 24/2016. (VII. 15.) számú határozata az intézmény kutatói számára elrendeli a minden tudományos publikációhoz való nyílt hozzáférés megvalósítását. Az *OTKA Támogatási Szerződések Teljesítésének Szabályai* című dokumentum 7.10-es pontja alapján pedig „A vezető kutató feladata, hogy az OTKA-támogatással létrejött tudományos közleményt a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint térítésmentesen olvashatóvá tegye a szabad olvashatóság jogának biztosításával, vagy a közlemény megjelenését követően annak nyilvános hozzáférésű repozitóriumban való elhelyezésével.”³

A fenti példák szemléltetik, hogy már nemcsak lehetőség, de elvárás is a tudományos közlemények széleskörű hozzáférésének megteremtése. A kutatók számára azonban ez számos gyakorlati kérdést vet fel. A legfőbb kérdés az, hogy hogyan tehetjük megoszthatóvá műveinket.

Ehhez az egyik utat maguk a kiadók kínálják, mivel sok lapnál kiváltható a nyílt hozzáférés fizetség ellenében. Ez gyakran pár ezer eurós összeget jelent, de nem lehetetlen ezekből engedményeket elérni. A megoldás előnye, hogy a végleges anyag online változatát mindenki elérheti, hátránya viszont az intézményeket gyakran megterhelő kiváltási összeg.

Egy másik megoldás magának a kéziratnak a megosztása, akár már annak első, olvasható változatában. Ezek – az ún. *preprintek*⁴ – egy új publikációs formátumot jelentenek. A gyakorlatban a kutatók a kéziratukat annak elkészültekor, illetve a kiadóhoz való beküldésével egyidőben fel tudják tölteni preprintrepozitóriumokba. A fizikusok már 1991 óta működtetik ilyen célra az ArXiv.org tárhelyüket, és mára már szinte minden szakterületnek van saját, DOI-azonosítót adó, nyilvános és kereshető repozitóriuma (pl. PsyArXiv, SocArXiv, EngArXiv). A kiadók többnyire nincsenek az ellen, hogy a szerzők beadott dolgozataik bizonyos verzióját széles körben megosszák. Az egyes lapok idevonatkozó sza-

³ OTKA támogatási szerződések teljesítésének szabályai. Érvényes a 2014/1–2 fordulókban támogatott OTKA kutatási szerződésekre. <https://docplayer.hu/20864502-Otka-tamogatasi-szerzodesek-teljesitesenek-szabalyai-erveny-es-a-2014-1-2-fordulokban-tamogatott-otka-kutatasi-szerzodesekre.html> (2019. március 20.)

⁴ Harnad, Stevan: Electronic preprints and postprints. = Encyclopedia of library and information science, 2003. <https://eprints.soton.ac.uk/id/eprint/257721> (2019. március 20.)

bályzatai az interneten könnyen megtalálhatók.⁵ A szerzők a kéziratuk újabb verzióival mindig frissíteni tudják a korábban feltöltött anyagot. A preprintek pozitívaként szokták felsorolni, hogy elérhetővé teszik a művet nem csak az előfizetéssel rendelkezők számára; lecsökkentik az időt, amíg a szakmabeliekhez eljutnak a kutatás eredményei; elősegítik, hogy kollaborációk mielőbb kialakulhassanak; a hozzáértők még az írás végleges megjelenése előtt jelezni tudják a tanulmány esetleges hibáit; több idézetet kapnak azok az írások, melyeket korábban kezdenek olvasni és amelyek jobban hozzáférhetők. A preprintekkel szembeni félelem egyik forrása az a gondolat, hogy lehetséges, valamiben tévedtek a szerzők és ez napvilágra kerül, valamint, hogy a végleges cikk a preprinthez képest esetleg jelentősen módosul, fejlődik. A preprintek védői ezekre rendszerint azt válaszolják, hogy ha pár lektor mellett a szélesebb szakma is olvashatja a beadványt, akkor kisebb eséllyel lesz a végleges anyagban tévedés, továbbá a preprintek tanulmányozása során az olvasó mindig tudatában van annak, hogy még nem a teljesen végleges, lektorált anyagot olvassa, és az ott leírtakat ennek megfelelő súllyal kezeli.

Open Data

A tudományos publikálás történelmi okokból úgy alakult, hogy a kutatók méréseiket összesítve közlik csak, a mért adatokat, technikai lehetőség híján, nem hozzák nyilvánosságra. Bár az internetes tárhelyek már az elmúlt évtizedekben lehetőséget kínáltak nagyobb adatbázisok megosztására is, mégis csak ritkán fordult elő, hogy egy kutató a cikke mellett az állítása alapjául szolgáló méréseket is megosztotta. Az Open Science mozgalom egyik célkitűzése az, hogy amikor lehetőség van rá, a kutatók tegyék közzé a közkinccsé adataikat, elemzési kódjaikat, mérési módszereiket. Sajnos a megosztási hajlandóság még ma is elég alacsony. Wicherts⁶ egy 2006-os kutatásában négy vezető pszichológiai lap szerzőitől kérte el a publikációjukhoz kapcsolódó adatokat, de csak 27%-ban sikerült eredményt elérnie. A többiek vagy nem válaszoltak, vagy megtagadták az adatmegosztást annak ellenére, hogy a kéziratuk beadásakor elfogadták, hogy kérésre kiadják adataikat. Az ellenállás egyik fő oka az, hogy a kutatók attól tartanak, hogy az adataik felett elvesztik a kontrollt, vagy hogy az elemzésükben mások hibát találnak. Ezekre a félelmekre reagálva írja Levenstein és Lyle: „Ha a kutatók úgy vélik, hogy van értelme a kutatásuknak – hogy a megszerzett tudás értékes nemcsak a karrier és a CV szempontjából, hanem mert az emberiség is jól járhat az a tudással, ha azáltal jobban megérthetjük, hogy miért süt a nap, miért lesznek

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_academic_journals_by_preprint_policy; <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php> (2019. március 20.)

⁶ Wicherts, Jelte M. – Denny Borsboom – Judith Kats – Dylan Molenaar: The poor availability of psychological research data for reanalysis. = *American Psychologist*, 61. vol. 2006. 7. no. 726–728. p. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.7.726>

betegek vagy boldogtalanok az emberek, vagy hogyan találnak munkát – akkor jobb, ha megosztják az adataikat, hogy bizonyossá válhasson, hogy a tudás, amit kínálnak, megalapozott.”⁷

Az adatok megosztásának számos előnye és jótékony hatása lehet. A megosztott adatok segíthetnek más kutatóknak abban, hogy az adatokat eddig nem vizsgált szempontból elemezzék, és ezzel akár új kutatásokat is inspiráljanak; hogy más kutatók megspórolhassák az újbóli adatfelvételt; hogy az adataikat megosztó kutatók még alaposabban kezeljék és elemezzék a méréseiket, tudva, hogy azok ellenőrizhetővé válnak; végül mindezek védelmet nyújthatnak a csalások és csúsztatások ellen is.^{8,9} Több lap próbálja manapság incentivizálni az adatmegosztást. Van példa arra is, hogy az új beadványoknál kötelező az (anonimizált) adatok megosztása (pl. *Judgment and Decision Making*), máshol (pl. *Psychological Science*) kis ikonok jelzik minden cikkben, hogy milyen transzparencia-elvárásoknak felel meg az adott publikáció. Egyes pályázati szervek ragaszkodnak a támogatásukból származó kutatások adatmegosztásához. Például a brit Wellcome Trust a támogatás utolsó 10%-át csak a megosztási elvárások teljesülésekor utalja át.¹⁰

Az Open Science mozgalom munkájának és a lapok megváltozott hozzáállásának köszönhetően az elmúlt években megugrott a publikációkhoz kapcsolódó adatmegosztások gyakorisága.¹¹ A kutatók projektjeiknek gyakran hoznak létre saját tárhelyet szakmai platformokon, például a jelenleg többmint 100000 felhasználót számláló Open Science Forumon (osf.io). Ezeken a platformokon lehetőség van az adatok mellett más anyagok és dokumentumok tárolására, kollaborátorokkal való megosztására és nyilvánosságra hozására.

Az Open Data egyik fő kihívása jelenleg, hogy a megosztott adatok felhasználhatósága nem mindig adott. Egy friss felmérésben 23–62% között találták úgy, hogy a folyóiratnál megosztott adatok a szerző segítsége nélkül is érthetők és újrahasználatok.¹² Mindezek miatt egyre erősödik az elvárás, hogy

⁷ Levenstein, Margaret C. – Lyle, Jared A.: Data: Sharing is Caring. = *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 1. vol. 2018. 1. no. 95–103. p. <https://doi.org/10.1177/2515245918758319>

⁸ Piwowar, Heather A. – Day, Roger S. – Fridsma, Douglas B.: Sharing detailed research data is associated with increased citation rate. = *PloSone*, 2. vol. 2007. 3. no. e308. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0000308>

⁹ National Research Council. Sharing research data. National Academies, 1985.

¹⁰ Wellcome and COAF open access spend 2015-16. <https://wellcome.ac.uk/funding/guidance/10-cent-retention-policy> (2018. szeptember 20.)

¹¹ Data Access & Research Transparency. (2016). The Journal Editors' Transparency Statement (JETS). <https://www.dartstatement.org/2014-journal-editorsstatement-jets> (2018. szeptember 20.)

¹² Hardwicke, Tom E. – Mathur, Maya B. – MacDonald, Kyle – Nilsson, Gustav – Banks, George C. – Kidwell, Mallory C. – Hofelich Mohr, Alicia et al.: Data availability, reusability, and

a kutatók adatai feleljenek meg a FAIR elveknek,¹³ azaz legyenek megtalálhatók (Findable), hozzáférhetők (Accessible), több rendszeren is futtathatók (Interoperable) és újra felhasználhatók (Reusable). Számos útmutató segíti a kutatókat az adataik megfelelő kezelésében és a megosztás előkészítésében.^{14,15} A legnagyobb kihívást az adattisztítás, a változók elnevezése és azok magyarázata, valamint a nagyobb adattáblák rendezése okozza. Az adatok, kódok és kutatási szoftverek rendezése és tárolása manapság ugyanolyan kihívás, mint a korábbi időkben a könyvek vagy iratanyagok tárolása és elérhetővé tétele volt. Itt kap nagy szerepet a könyvtárosok egy új, speciális tudással rendelkező csoportja, az *adatkönyvtárosok*,^{16,17} valamint a könyvtárak által kezelt intézeti adattárak¹⁸ és adatkezelési útmutatók.^{19,20}

Rezümé

Az Open Science, avagy Nyilvános Tudomány egy mozgalom arra, hogy a tudományos kutatás és eredményei átláthatók és hozzáférhetők legyenek. Az Open Access és Open Data könyvtárosokat is érintő célja a mozgalomnak. A tudományos közleményekhez való nyílt hozzáférés központi jelentőségű, ha csökkenteni szeretnénk a társadalmakon belüli és társadalmak közötti egyenlőtlenséget a tudás megszerzésének terén. A preprint módszer egy kevésbé ismert, de hatékony módszere annak, hogy eredményeinket, gondolatainkat a szélesebb közönséghez a végleges publikálásnál korábban eljuttathassuk. Az Open Science mozgalom másik célkitűzése az, hogy amikor lehetőség van rá, a ku-

---

analytic reproducibility: Evaluating the impact of a mandatory open data policy at the journal Cognition. Royal Society Open Science 5. vol. 2018. 8. no. 180448. <https://doi.org/10.1098/rsos.180448>

¹³ Wilkinson, Mark D. – Dumontier, Michel – Aalbersberg, IJsbrand Jan – Appleton, Gabrielle – Axton, Myles – Baak, Arie – Blomberg, Niklas et al.: The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. = Scientific Data, 2016. 3. no. 160018.

¹⁴ Pasek, Judith E.: Historical Development and Key Issues of Data Management Plan Requirements for National Science Foundation Grants: A Review. = Issues in Science and Technology Librarianship, 2017. n87.

¹⁵ Donnelly, Martin: Data management plans and planning. = Managing Research Data. Ed. by Pryor, Graham. London, Facet. 2012. 83–104. p. <https://doi.org/10.29085/9781856048910.006>

¹⁶ Kugelmeyer, Kara: Databrarianship: The Academic Data Librarian in Theory and Practice. Eds. Lynda Kellam and Kristi Thompson for the Association of College and Research Libraries. Chicago: American Library Association, 2016. 378 p. \$68 (ISBN: 978-083898799-5). = College & Research Libraries, 78. vol. 2017. 3. no. 400–401. p. <https://doi.org/10.5860/crl.78.3.400>

¹⁷ <https://library.stanford.edu/research/data-management-services> (2018. szeptember 20.)

¹⁸ <https://edit.elte.hu> (2018. szeptember 20.)

¹⁹ Briney, Kristin – Goben, Abigail – Zilinski, Lisa: Do you have an institutional data policy? A review of the current landscape of library data services and institutional data policies. = Journal of Librarianship and Scholarly Communication, 3. vol. 2015. 2. no. p.eP1232. <https://doi.org/10.7710/2162-3309.1232>

²⁰ <https://libraries.mit.edu/data-management/store/documentation> (2018. szeptember 20.)

tatók osszák meg adataikat, elemzési kódjaikat, mérési módszereiket. A kihívásokat itt részben a tapasztalatlanság, részben pedig a szakszerű adattárolási és adatkezelési gyakorlatok hiánya okozza. A könyvtárosok egy új csoportja, az *adatkönyvtárosok* (data librarians) mindezekben próbálják a kutatókat támogatni.

The Future of Science is Transparency

Open Science is a movement to make the results of scientific research open and transparent. The Open Access and Open Data aims of this movement are relevant for librarians as well. Making scientific publications openly accessible has central importance if our aim is to reduce the level of inequality within and between societies regarding the access to knowledge. Preprints are less known, but effective methods to communicate our results and thoughts to the broader audience before the final publication of our work. Another aim of the Open Science movement is to make scientists share their data, code, and research methods. The challenges here are partly the inexperience and partly the lack of proper data storage and data management practices. A new branch of librarians, the data librarians, try to assist researchers to achieve these aims.

ACZÉL BALÁZS
egyetemi docens

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Pszichológiai Intézet
ORCID: 0000-0001-9364-4988

Magyar nyelvű e-könyves adatbázisok az EISZ kínálatában

Bevezetés

Az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) 2001 óta végzi tudományos és közművelődési adatbázisok konzorciumi előfizetését a magyar intézmények számára. A program adatbázis-portfóliója 2015 után rohamos bővülésnek indult, a korábbi években kialakult stabil, nagy létszámú konzorciumok mellett egyre több kisebb intézményi kört vonzó szakirodalmi adatbázis előfizetését vállalta magára a nemzeti program.¹ A kisebb, nemzetközi szakirodalmi adatbázisokra létrejövő konzorciumok mellett a portfólió bővülésének másik eleme a magyar tartalmak jelentősebb mennyiségű megjelenése az EISZ-ben.

A magyar nyelvű kínálat elsősorban e-könyves kiadói adatbázisok csatlakozásával növekszik, és a következő években további bővülés várható. A magyar e-könyves tartalmak megjelenése nem kizárólag a tudományos tartalomszolgáltatás számára jelent újabb forrásokat, az így hozzáférhető könyvek sok esetben kötelező irodalomként jelennek meg a felsőoktatásban, illetve közművelődési, tudománynépszerűsítő szerepük is jelentős. Szépirodalmi művek – az EISZ küldetésének megfelelően – a bővülést követően sem szerepelnek a kínálatban.

Magyar szolgáltatók az EISZ-ben

Az Akadémiai Kiadó adatbázisai

Az Akadémiai Kiadó – mint a magyar tudomány nemzetközi viszonylatban legjelentősebb kiadója – a kezdetektől része az EISZ kínálatának. Szolgáltatásai között szerepel a kiadó válogatott folyóiratait kínáló adatbázis, illetve az egy- és többnyelvű szótárak gyűjteménye.

Az Akadémiai Kiadó Folyóiratai adatbázis évente változó számú angol és magyar nyelvű folyóiratot tartalmaz a kiadói portfólióból. 2018-ig állandó jellemzője volt, hogy az orvostudomány egyik legfontosabb magyar nyelvű folyóirata, az *Orvosi Hetilap* nem szerepelt a válogatásban. Ezzel együtt átfogó, multidiszciplináris adatbázisként és a magyar kutatói kör számára fontos publikációs fórumként – jelentős központi támogatás mellett – rendkívül széles intézményi

---

¹ Dér Ádám – Lencsés Ákos: Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2017. 5. sz. 241–246. p.

felhasználói kört vonz. A folyóiratok minden esetben tanulmányok szintjén, pdf-formátumban hozzáférhetők.

2017-ben jelent meg a kiadó másik folyóirat-adatbázisa, az Akadémiai Kiadó Orvosi Folyóiratcsomag, amely az *Orvosi Hetilap*ot is beleértve 3–4 kurrens folyóirathoz és 4–6 archív folyóirathoz biztosít hozzáférést. Az Orvosi Folyóiratcsomag 2019-ben megszűnik, így az Akadémiai Kiadó Folyóiratai az orvosi címeket az általános folyóiratcsomagba integrálva egységes, a kiadó szinte valamennyi folyóiratához hozzáférést biztosító forrássá válik. A kibővített tartalom mellett ez megoldást kínálhat a korábbi évek egyik jelentős problémájára is: mivel a folyóiratok egy felületen szerepeltek, a felhasználók gyakran tanácstalanul álltak a jelenség előtt, hogy bizonyos címeket elérnek, bizonyos címeket pedig nem. Mivel az adatbázisok címlistája évről évre változott, ezért még a megszokott elérésekben is történhetett változás. Az új, kibővített folyóirat-adatbázisnál ez a jelenség már nem fordulhat elő.

Az Akadémiai Kiadó másik, régebb óta az EISZ kínálatában szereplő szolgáltatása az Akadémiai Kiadó Szótárai. Az adatbázisban több egy- és kétnyelvű szótár érhető el, de az egyes kötetek nem pdf-ként, hanem közös keresőben, szócikkenként xml-formátumban jeleníthetők meg. Ennek köszönhetően egy-egy keresőkifejezés valamennyi szótár vonatkozó szócikkét listázza. A kétnyelvű szótáraknál az adatbázis folyamatos bővülésével az angol, francia, német nyelvű kiadványok mellett megjelentek a holland, az olasz, az orosz és a spanyol szótárak is.

A kiadó e-könyves adatbázisa 2016-ban jelent meg Magyar Elektronikus Referenciaművek Szolgáltatás (MeRSZ) néven – az elnevezést később Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatásra módosították. Az első évben még csupán néhány tucat kötet volt elérhető a felületen, majd 2017-ben a kínálat rohamos bővülésnek indult, és a tervek szerint 2019-ben már 400 kötetet tartalmaz az adatbázis. A MeRSZ kimondott célja az egyetemi hallgatók elérése, illetve a kötelező irodalom online módon történő biztosítása.² Ennek megfelelően az oldalon nemcsak szakterületi csoportosításban találhatók meg a kötetek, hanem egy-egy felsőoktatási intézmény kötelező irodalma szerint csoportosítva is. A felületen a kiadványok nem pdf-fájlként, hanem xml-formátumban, fejezetenként jelennek meg, biztosítva a jegyzetelés és a fejezetenkénti linkelés lehetőségét. Az adatbázis multidiszciplináris jellege mellett is megfigyelhető – a kiadói portfólióval egyezően – a közgazdaság-tudományi tartalmak túlsúlya. Ezt a tematikát

---

² Dér Ádám – Lencsés Ákos: Őszi információs napok az Akadémiai Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/lap, 28. évf. 2016. 1. sz. 7–14. p.

tükrözik az adatbázis használati mutatói is: a Budapesti Corvinus Egyetem minden más intézményhez képest kiugró használatot tudhat a magáénak.³

Az Arcanum Adatbázis Kft. által biztosított adatbázisok

Az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT), a magyar időszaki kiadványok legteljesebbnek mondható archív tartalomszolgáltatója 2016-ban jelent meg az EISZ-ben. Az adatbázisban nemcsak a magyar folyóirat-irodalom archív számai érhetők el, hanem hírlapok, közlönyök, hivatalos értesítők és más kiadványssorozatok is. Az adatbázisban a kiadványok szkennelt, karakterfelismert pdf-ként, oldalanként férhetők hozzá. Az ADT – mint a magyar bölcsész- és társadalomtudomány egyik kiemelt forrása – a kezdetektől 100% központi támogatásban részesül, ezért az EISZ tagintézményei további költségek nélkül férhetnek hozzá a szolgáltatáshoz. Nagyrészt az ADT-nek köszönhető, hogy az EISZ intézményi köre jelentősen növekedett az elmúlt években: múzeumok, levéltárak, közkönyvtárak, kutatóintézetek csatlakoztak a nemzeti programhoz. Összességében több mint 50 intézmény kizárólag az ADT hozzáférése miatt csatlakozott az EISZ-hez, 2018-ban több mint 170 intézmény alkotta az EISZ-es ADT-konzorciumot.

Az ADT-t üzemeltető Arcanum Adatbázis Kft. a folyóirat-adatbázisa mellett 2018-ban jelent meg a kifejezetten e-könyvek számára fejlesztett Szakkiadók Társulása (Szaktárs) felülettel. A Szaktárson a kiadók egy-egy aloldalon szerepelnek, ennek megfelelően az e-könyv-adatbázisokra kiadónként tudnak az intézmények előfizetni. 2018-ban a felületen L'Harmattan Digitális Adatbázis néven érhető el a magyar nyelvű bölcsész- és társadalomtudományi területen meghatározó L'Harmattan Kiadó teljes portfóliója. A L'Harmattan jól példázza, hogy a magyar tartalmakra vonatkozó igény jelentős mértékű, és a nemzetközi adatbázisokhoz képest erősebben jelentkezik. A külföldi adatbázisok esetén a konzorcium megalakulása általában 4–6 intézmény részvételével történik, és a további években csatlakoznak újabb intézmények az előfizetéshez. A L'Harmattan Digitális Adatbázis viszont már az első évben 47 előfizető intézményt vonzott. Így tulajdonképpen már a szolgáltatás megjelenésekor rendkívül stabil konzorciumot sikerült létrehozni.

A Szaktárs felületen 2019-től több kiadó kínálata válik elérhetővé: a bölcsész- és társadalomtudományok területén kiemelt szereppel bíró Osiris Kiadó portfóliója, az elsősorban történettudományi és helytörténeti kiadványokat jelentető Kronosz Kiadó, és az agrártudományi Szaktudás Kiadó. A későbbiekben a kínálat további kiadók köteteivel bővíthet. A Szaktárs az ADT technikai adottságait tükrözi: a kiadványok szkennelt, karakterfelismert pdf-ként oldalanként jelennek meg az adatbázisban. A felületen elérhető kiadói adatbázisok mind

---

³ EISZ – Statisztika – 2018. első félév = <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/statisztika/249-statisztika-2018-1.html> (2018. október 1.)

külön szolgáltatásként értelmezendők: valamennyit egyesével lehet megrendelni. Ez segíti az intézményeket a számukra releváns tartalmak kiválogatásában, és nem kötelezi őket a Szaktárs valamennyi kiadói csomagjának előfizetésére.

További magyar adatbázisok

A Typotex Kiadó adatbázisa Typotex Interkönyv néven 2018-ban jelent meg az EISZ kínálatában. Az adatbázisban a kiadó műszaki, természettudományi, matematikai kötetei mellett kisebb mértékben társadalom- és bölcsészettudományi könyvek is elérhetők. Nem szerepelnek azonban az adatbázisban a kiadó szépirodalmi kötetei. Mivel a Typotex Kiadó évtizedek óta párhuzamosan jelenteti meg a nyomtatott és az e-könyveket, ezért a magyar szolgáltatók közül talán a Typotex számára volt a legkönnyebb az EISZ Nemzeti Program feltételrendszeréhez igazodni. Az egyes kötetek pdf-formátumban érhetők el, a felhasználók számára a könyvek 15%-a nyomtatható, illetve elmenthető.

A Tinta Kiadó nyelvészeti kiadványokat és szótárakat jelentet meg,⁴ SzóTudásTár nevű adatbázisa 2018-ban jelent meg az EISZ kínálatában. Az adatbázisban 11 egynyelvű szótár kereshető közös felületen: értelmező szótár, etimológiai szótár, idegen szavak szótára, szinonima szótár, ellentétes jelentésű szavak szótára, régi szavak szótára, magyarító szótár, rövidítések szótára, kiejtési szótár, szólás- és közmondásszótár, összetételek szótára. Az egynyelvű szótárakat tartalmazó adatbázis hasznos lehet a nyelvészeti képzést nyújtó felsőoktatási intézményekben, ugyanakkor a szakkönyvtárak mellett kifejezetten fontos szolgáltatást jelenthet a közkönyvtárak, jelentősebb kézikönyv-állományt kezelő gyűjtemények esetén. Ezt az is alátámasztja, hogy az első évben előfizető 13 intézmény többsége megyei könyvtár vagy szakkönyvtár volt, és csupán kettő egyetem.

A magyar szolgáltatók megjelenése az EISZ-ben

Az online szolgáltatás feltételrendszere

A magyar szolgáltatók számára sok esetben olyan követelményrendszert jelent az online világban való megjelenés, amelyre korábban nem voltak felkészülve. Mégis, valamennyi szereplő anyagi és emberi erőforrásokat egyaránt befektetett, hogy a nemzeti programban szereplő intézményi kör elvárásainak megfeleljen. Ilyen követelmények voltak az alábbiak:

- címlisták elkészítése az adatbázisokhoz,
- az egyes kiadványokhoz hivatkozható, állandó url rendelése,
- használati statisztika biztosítása intézményi szinten,
- távoli hozzáférés biztosítása a magyar eduID föderáción keresztül.

---

⁴ A kiadó részletes bemutatását l. Balázs Géza: A Tinta, az anya-nyelv-ész műhely. = Édes Anyanyelvünk, 39. évf. 2017. 3. sz. 13. p.

Ezek mellett több esetben megvalósult az adminisztrátori felület fejlesztése is, amin keresztül ellenőrizhetők az intézményi beállítások, IP-címek, illetve önállóan lekérdezhetők egy-egy intézmény használati adatai.

Az EISZ Programtanács döntése értelmében 2019-ben az ADT továbbra is 100% központi támogatásban részesül, a többi magyar adatbázis esetén az EISZ egységesen 25% támogatást biztosít az előfizető intézmények számára.⁵

Az újonnan megjelenő adatbázisok más munkamódszereket igényelnek az EISZ-nél korábban megszokott nemzetközi szakirodalmi adatbázisokhoz képest. A magyar e-könyvek felhasználói köre és célcsoportja a kutatók mellett leginkább egyetemi hallgatókból, közkönyvtári felhasználókból áll. Ennek megfelelően elsődleges fontosságú a magyar e-könyveket olyan módon hirdetni, hogy elérje a kívánt célcsoportot. Ennek legfontosabb megjelenési formája az online elérhetőség szerepeltetése a könyvtári katalógusokban és többforrású keresőkben (discovery service-ekben), az elérés megjelenése az online tanulmányi rendszerben és/vagy a kötelező irodalom jegyzékeiben. Valamennyi adatbázis esetén rendelkezésre áll olyan címlista, amely a könyveknél szerepelteti az állandó url-t. Mivel a hallgatók sok esetben nem a kutatók által használt forrásokat, keresőfelületeket veszik igénybe a kötelező irodalom eléréséhez, ezért kiemelten fontos az online elérhető e-könyvek megjelenése a könyvtári katalógusokban. Valamennyi magyar e-könyves adatbázisnál az előfizetés évében lehet hozzáférni a kiadványokhoz, és amennyiben az intézmény lemondja a szolgáltatást, a hozzáférés megszűnik. A katalógus karbantartása ezért jelentős többletmunkát jelenthet, hiszen a lemondott adatbázisok linkjeit el kell onnan távolítani. Mégis elengedhetetlen, hogy az előfizetett magyar tartalmak szerepeljenek a hallgatók, felhasználók által elsődlegesen igénybe vett információs forrásokban.

A hallgatók mellett fontos megismertetni az új szolgáltatásokkal az oktatói réteget is: nemcsak azért, hogy a kutatómunka során használni tudják a forrásokat, hanem azért is, hogy az oktató munkába integrálhassák azokat, és számonkérhessék a használatukat. A fix url-ek segítségével az előfizető intézményekben a kiadványok beépíthetők a kötelező irodalmak jegyzékeibe, a kurzusleírásba, szerepeltethetők az online tanulmányi rendszer erre alkalmas moduljában stb. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a hallgatóknak a későbbiekben nem kell elsajátítaniuk a könyvtári kereséseket vagy az adatbázisok használatát. Ez inkább egy új lehetőség a szolgáltatások bevezetésére: vonzóbbnak tűnhetnek a könyvtár szolgáltatásai, ha nem egyből a külföldi szakirodalom hozzáférése felől közelítjük meg, hanem a távoli hozzáférés segítségével a hallgatók számára otthonról is elérhető kötelező irodalmat tartalmazó adatbázisokat mutatjuk be számukra.

⁵ EISZ – Információk – EISZ beszerzési terv 2019 = http://eisz.mtak.hu/images/PT_dok/2018_06/koltsegevetes_2019_honlapra.pdf (2018. október 1.)

Távoli hozzáférés

Az adatbázisok elsődlegesen IP-azonosítás alapján használhatók az előfizető intézmények IP-tartományához tartozó számítógépeken, illetve vezeték nélküli hálózatán. Emellett azonban valamennyi magyar adatbázis-szolgáltató csatlakozott a hazai eduID föderációhoz, melynek segítségével az intézmények hallgatói, oktatói, kutatói saját jelszó segítségével elérhetik ezeket az adatbázisokat az intézmény hálózatán kívül is.⁶ Az egyes szolgáltatók emellett általában lehetőséget biztosítanak a VPN és Proxy kínálta távoli hozzáférésre is. Az Akadémiai Kiadó azon intézmények számára, amelyek nem tagjai az eduID föderációnak, távoli hozzáférést segítő egyéni kódokat ad ki, melyeket az intézmény saját hatáskörében oszthat ki a felhasználói számára.

Az egyes adatbázisok használati adatait vizsgálva jól látszik, hogy a hasonló típusú és méretű felsőoktatási intézmények, illetve megyei könyvtárak között is igen nagy a különbség a használat mértékében.⁷ Ennek természetesen nagyon sok magyarázata lehet, de biztosan szerepet játszik benne az új magyar nyelvű szolgáltatások népszerűsítése (illetve annak hiánya), az e-könyvek integrálása a katalógusba és más, a felhasználók által információkeresésre szánt oldalakba.

Használati adatok

A használati statisztika sok esetben nyújthat segítséget a könyvtárosok számára állománygyarapítási kérdésekben. A Typotex Interkönyv és a MeRSZ esetén intézményi bontásban is lekérdezhető egy-egy e-könyv használata, így leválogatható a leggyakrabban és a legkevésbé használt kiadványok listája. Ez nemcsak a beszerzések koordinálásában segíthet, hanem alacsony használat esetén azoknak a célcsoportoknak a beazonosításában is, amelyek még nem fedezték fel maguknak a tanulmányaik szempontjából releváns adatbázisokat.

A használati adatok vizsgálatánál nem szabad elfeledkezni arról, hogy az egyes adatbázisok lényegesen eltérő felületen és formátumban bocsátják rendelkezésre a kiadványokat. Ennek megfelelően csak rendkívül nagy körültekintéssel lehet összehasonlítani az adatbázisokat használati szempontból: nem lehet értelmezni egy oldalanként pdf-formátumban elérhető e-könyv használatát egy xml-formátumú vagy pdf-fájlként hozzáférhető kiadványhoz képest. A használati adatokat ezért csak egy adatbázison belül érdemes vizsgálni, összehasonlító adatokból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. A különböző formátumok miatt az e-könyv-használati statisztika még nemzetközi szinten is sok kérdést vet fel.⁸

⁶ Az eduID-képes intézmények listáját l. Résztevők – eduID = <https://eduid.hu/hu/resztvevok> (2018. október 1.)

⁷ EISZ – Statisztika – 2018. első félév = <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/statisztika/249-statisztika-2018-1.html> (2018. október 1.)

⁸ Angela Conyers [et al.]: E-book Usage: Counting the Challenges and Opportunities. = Insights, 30 vol. 2017. 2. no. 23–30. p. <https://doi.org/10.1629/uksg.370>

Összefoglalás

A magyar e-könyves adatbázisok megjelenése az EISZ Nemzeti Programban régóta igényelt szolgáltatások bevezetését teszi lehetővé a hazai könyvtári rendszerben. A magyar portfólió bővülésével a felsőoktatási könyvtárak és a köz-könyvtárak egyaránt a felhasználói igényeknek megfelelő adatbázisokhoz biztosíthatnak hozzáférést.

Az adatbázisok megjelenése ugyanakkor új feladatokkal is jár a könyvtárosok számára: a célközönség elérése, az intézmény profiljának megfelelő adatbázisok kiválasztása, a használat elemzése, a szolgáltatások integrálása a könyvtári rendszerbe mind-mind olyan teendő, amely szükséges a szolgáltatás bevezetéséhez és fenntartásához. Ezek segítségével a magyar e-könyves adatbázisok és az azokat szolgáltató könyvtárak egyaránt betölthetik feladatukat a tudományos tartalomszolgáltatás, a felsőoktatás kötelező irodalommal való támogatása és a közkönyvtári tájékoztatás területén.

Rezümé

Az Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) több mint 50 adatbázishoz biztosít hozzáférést a magyar intézményhálózat számára. Magyar tartalmak kisebb mértékben már korábban is részét képezték az EISZ kínálatának, 2018-ban azonban már hét magyar adatbázis szerepelt a nemzeti program portfóliójában. A tanulmány bemutatja az EISZ-en keresztül elérhető magyar adatbázisokat, illetve tárgyalja, hogy milyen munkafolyamatok szükségesek ezeknek a tartalmaknak a könyvtári rendszerbe történő integrálásához.

Hungarian e-book collections in the offer of EISZ

The Electronic Information Service National Programme (EISZ) is the national consortium of Hungary. The consortium subscribes to more than 50 international databases each year, however Hungarian databases are a rather new phenomenon in the programme. In 2018 seven Hungarian databases are provided in the EISZ consortium for more than 200 institutions. The paper introduces the newly incorporated Hungarian databases, and focuses on the necessary workflow that helps to integrate these new resources into the library system.

LENCSES ÁKOS
főkönyvtáros

MTA Könyvtár és Információs Központ EISZ Titkárság
ORCID: 0000-0003-4461-1105

Elektronikus könyvek beszerzési modelljei a ProQuest Ebook Central platformján

A Wikipédia meghatározása szerint: „az e-könyv (angolul e-book) az elektronikus formában létrehozott és terjesztett szöveget és egyes esetekben képet tartalmazó fájl, amely digitális megfelelője a nyomtatott könyvnek.”¹

A ProQuest e-könyv-platformja, a ProQuest Ebook Central felhasználóbarát, komplex élményt nyújt modern és intuitív olvasói oldalával. Az adminisztrációs felület, a LibCentral segíti a könyvtárosok munkáját a különféle beállítások testreszabásában, az egyes munkafolyamatok kezelésében: lehetőséget nyújt például az olvasók használati szokásainak követésére, a rekordok MARC formátumban történő letöltésére és a költségstatisztikák lekérdezésére.

1. ábra. ProQuest Ebook Central

A ProQuest Ebook Centralon keresztül több mint egymillió elektronikus könyv érhető el hozzávetőleg 1200 tudományos és egyetemi kiadótól, többféle beszerzési modellen keresztül. Az e-könyvek mind asztali számítógépen, mind laptopon vagy mobileszközökön – telefonon, tableten, e-könyv-olvasón – elindíthatók, online és offline módon egyaránt.

¹ E-könyv. <https://hu.wikipedia.org/wiki/E-könyv> (2019. március 19.)

Miért e-könyvek?

Az elektronikus könyv több mint a nyomtatott kiadvány elektronikus verziója, hiszen nemcsak olvasni lehet, hanem a számítógépes műveletek is egyszerűen elvégezhetők benne. Például az alábbiak:

- Az online olvasás mellett kimásolhatók egyes részek egy saját dokumentumba, nyomtatni lehet belőlük, valamint a hivatkozási szabályoknak megfelelő formájú idézet készítése is lehetséges. S mindehhez semmilyen további szoftver nem szükséges! A nyomtatott verzió olvasása esetén ezek a műveletek sokkal több munkát igényelnének. Gondoljunk például csak az idézésre, a kiválasztott mondatok, bekezdések begépelésére!

The screenshot displays the ProQuest Ebook Central interface for the book "Chicago: A Biography" by Dominic A. Pacyga. The interface includes a search bar at the top, navigation tabs (Search, Bookshelf, Settings, Sign In), and a detailed view of the book. Callouts highlight various features:

- At-a-glance title information:** Points to the book cover and title.
- Identify total pages to copy, print, download:** Points to the "Availability" section, which shows the number of pages remaining for copy, print, and download.
- Show more or less bibliographic information:** Points to the "Bibliographic Info" section.
- Read online, download, add to bookshelf, share link, cite book:** Points to the "Add to My Bookshelf" and "Share Link to Book" buttons.
- Access specific chapter for online reading:** Points to the "Table of Contents" section.
- Recommendations based on holdings:** Points to the "You May Also Like" section.
- Author biographical information:** Points to the "About the Author" section.
- Maximize copy, print, downloads with page counts:** Points to the "Table of Contents" section.

2. ábra. E-könyv – áttekintés

- Az e-könyvek kölcsönzése a letöltés (download) funkcióval történik, és a nyomtatott könyvekhez hasonlóan meghatározott időre, egy, hét, tizennégy vagy huszonnyolc napra szól. Amennyiben nyomtatunk, a kiválasztott oldalak, fejezetek pdf-formátumban a saját gépünkön maradnak.

3. ábra. Online olvasás

4. ábra. Kijelölés e-könyvben

A megfelelő e-könyv megtalálása mindenki számára egyszerű, mert a ProQuest felületén böngészni és keresni egyaránt lehet, akár egyetlen ismert adat alapján.

Az összetett keresésben pedig a keresőszavak (például a mű címe, szerzője, kiadója, kiadási éve, ISBN-száma, nyelve) logikai operátorokkal kapcsolhatók össze.

Az Ebook Central e-könyveit az előfizető intézmény IP-hálózatán belül lehet használni, de az ott regisztrált felhasználói névvel és jelszóval otthonról vagy mobil eszközről is elérhetővé tehető a gyűjtemény. A könyvtár minden esetben megtartja az ellenőrző funkcióját az elektronikus könyvek fölött.

Beszerzési lehetőségek

Az Ebook Central elektronikus könyveire a ProQuest többféle beszerzési lehetőséget biztosít a könyvtárak számára:

1. *Előfizetés:* ez a beszerzési modell a ProQuest által összeállított multidiszciplináris vagy tudományterületenként összeválogatott csomagokra vonatkozik. Az e-könyveket összesen tíz szakterületbe sorolva – jog, gazdaság, bölcsészet, társadalomtudomány, orvostudomány, nyelvészet és irodalom, történelem, pedagógia, természettudományok és műszaki tudományok, vallás és filozófia – találhatják meg az érdeklődők. A teljes csomag neve Academic Complete, amely körülbelül 158 ezer e-könyvet tartalmaz korlátlan eléréssel.

2. *Cím szerinti örökvásárlás* esetén a könyvtár a ProQuest Ebook Central oldalán elérhető katalógusból egy konkrét e-könyvet választ ki. Ekkor a vásárló könyvtár határozza meg a dokumentumhoz való egyidejű hozzáférések számát – amely lehet egy, három vagy korlátlan –, az ár pedig e számtól függ. A cég kialakított egy úgynevezett kreditmodellt is (non-linear lending), ami vásárlás esetén egy évre 325 vagy 200 egynapos, egy felhasználói elérést biztosít. Ezt a lehetőséget a keret erejéig akár egy időben is fel lehet használni, majd a vásárlás évfordulóján az eredeti felhasználási számra (325, illetve 200) áll vissza a rendszer. A non-linear lending forma tudomásunk szerint csak az Ebook Centralon elérhető modell.

3. *Felhasználói igényen alapuló vásárlás (Demand Driven Acquisition)* esetén: a könyvtár nem bizonyos címeket vásárol, hanem egy profilt alakít ki például a kulcsszavak, a kiadási év, a kiadók vagy az ár stb. alapján. A ProQuest a beállításoknak megfelelő e-könyveket a bibliográfiai adatok szintjén láthatóvá teszi, az olvasó öt percnél hosszabb aktív használatával (például böngészéssel, nyomtatással, másolással) kezdeményezheti a vásárlást. A könyvtári kontrollt az úgynevezett mediált felhasználó-vezérelt beszerzés biztosítja. Ez azt jelenti, hogy az azonnali vásárlás helyett az adminisztrátor könyvtáros kap egy automatikus értesítést az olvasó használati szándékáról, és a rendszer egyúttal engedélyt kér a dokumentum megvételére. A vásárlás kizárólag abban az esetben történik meg, ha azt a könyvtáros jóváhagyja.

4. *Vásárlás előtt lehetőség nyílik egy rövidtávú kölcsönzésre (Short Term Lending STL).* Ekkor a dokumentum árának 30–35%-áért elsőként időleges elérése lesz

a könyvtárnak az e-könyvhöz. A végleges megvételkor azonban ebben az esetben is a teljes vételárat kell fizetni.

5. *Bizonyítékon alapuló vásárlás (Evidence based Acquisition)* esetén: a könyvtár egy bizonyos összeget előre a szolgáltató rendelkezésére bocsát, és ezért egy megadott időszakon belül meghatározott csomagokat korlátozás nélkül ér el. Az időszak végén a használati statisztika segíti a könyvtárosokat abban, hogy az olvasói igények figyelembevételével dönthessenek a szükséges beszerzésekről.

6. *Kölcsönzésből vásárlás (Access to Own)* nevű modellnél a vásárlást megelőzően kötelező az e-könyv rövid távú kölcsönzése, de a kölcsönzési összegek beszámítódnak a végső árba. Az egy éven belül kiadott könyveknél két kölcsönzésre van szükség, és kölcsönzésenként a vételár 55%-át kell megtéríteni. A második alkalom után az e-könyv automatikusan a könyvtáré lesz. A régebben kiadott dokumentumok esetében három kölcsönzési alkalom kell, egyenként 35%-os áron. Ennek a konstrukciónak az az előnye, hogy a vásárlás és a fizetés ideje is megnyúlik, ami egyes esetekben költségvetési szempontból előnyös lehet. Az Access to Own-modell csak a ProQuestnél érhető el.

5. ábra. Az aggregálás értéke

Az e-könyvek beszerzésében előny lehet, hogy az egyes tudományterületeken történő vásárlásokat külön lehet kezelni, külön költségvetési kódok alá gyűjteni, és azokra egyesével lehet költségküszöböt beállítani. Ennek köszönhetően egy-egy intézet, egyetemi szervezeti egység önállóan is kezelheti a saját keretét. Kényelmi funkcióként be lehet állítani értesítést a kifogyóban lévő keretekről, láthatatlanná lehet tenni az adott területnek megfelelő e-könyveket, továbbá az egyes költségkódok között át lehet csoportosítani pénzüsségeket.

A ProQuestnél működő, fentebb ismertetett előfizetési, beszerzési modellek elsősorban abban kívánnak segítséget nyújtani a magyarországi intézmények számára, hogy a számukra legelőnyösebb konstrukciót kiválasztva minél szélesebb körben éljenek az elektronikus könyvbeszerzéssel, részesülhessenek pozitív tulajdonságaikból. Célunk hozzájárulni az e-könyvek itthoni használatának dinamikusabb növekedéséhez.

Rezümé

A ProQuest platformján, a ProQuest Ebook Centralon 1.3 millió e-könyv érhető el a felhasználók számára, ugyanitt a könyvtárosok rendelkezésre a LibCentral adminisztrációs felület áll. Ez segíti a könyvek használatának és beállításainak nyilvántartását, az olvasói adatok és szokások követését, továbbá használható a következő könyvtárosi munkafolyamatokban: beszerzés, MARC-rekordok kezelése, használati és költségstatisztikák lekérdezése.

Az elektronikus könyvek beszerzésére többféle modell áll rendelkezésre: cím szerinti vásárlás, előfizetési csomagok megrendelése vagy a felhasználó által ténylegesen használt címek beszerzése. Minden esetben az intézmény könyvvásárlási céljaival, stratégiájával egyszerre érdemes az e-könyvek beszerzéséről is dönteni. A ProQuest bővülő választékkal nyújt intézményre szabott szolgáltatásokat.

Acquisition models for e-books on the ProQuest Ebook Central platform

Over 1.3 million books are available for users on the platform of ProQuest called ProQuest Ebook Central, which offers LibCentral, a management interface for librarians as well. It makes the registration of the use of books and their settings, and the tracing of readers' data and use patterns possible, besides it can also be used in the following library processes: acquisition, handling of MARC records, compilation and downloading of statistics for use and costs.

There are several models available for the acquisition of e-books: purchase by title, packages for subscription, or the acquisition of titles actually used by readers. In every case it is worth making decisions regarding the acquisition of e-books when the overall acquisition goals and strategy of the institution is elaborated. Relying on its constantly increasing offer, ProQuest provides tailored services for every institution.

CZEGLÉDI ÉVA
kapcsolattartó
ProQuest

LEVÉLTÁRAK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI¹

---

¹ A fejezetben közölt tanulmányok a Változó egyetem – változó levéltár címmel 2018. szeptember 13–14-én rendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

Együtt vagy külön?

Felsőoktatási levéltárak és könyvtárak együttműködési lehetőségei^{*1}

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusa 2017. január 16-án kelt határozatában egy szervezeti egységben egyesítette az Egyetemi Könyvtárat és az Egyetemi Levéltárat. Indoklásként a dokumentumvagyon egységes kezelését, a digitalizálás körében az erőforrások jobb kihasználását, illetve a szakmai területeken lehetséges sinergiák feltárását és kihasználását jelölte meg.²

A szenátusi határozat indoklása megfelelt az ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat stratégiai célkitűzésének,³ amely feladatul tűzi ki a könyvtári szervezet számára a közgyűjteményi funkcióbővítést, az egyetemen őrzött muzeális gyűjtemények szakmai és szervezeti együttműködését.

Az Egyetemi Könyvtár gyűjteményének létrejötte 1561-re tehető, egyetemi könyvtárként, önálló intézményként az egyetem 1635-ös alapítása óta működik. Az Egyetemi Levéltár 2018-ban ünnepelte alapításának 60. évfordulóját.

Az integráció előzményei

A két intézmény összevonásának és együttműködésének voltak előzményei, hiszen 1958-ban az Egyetemi Levéltár éppen a Könyvtár szervezésében és szakmai felügyelete alatt jött létre. 1973-ban pedig rektori rendelkezés alapján a Levéltár az Egyetemi Könyvtár részlegeként működött tovább, felügyeletét a Könyvtár igazgatója látta el.

1978-ban az egyetem évfordulójára készülve határozat született egy új, átfogó egyetemtörténeti munka megírásáról és ehhez kapcsolódva a forrásanyag feltárásáról. Ebben természetesen hangsúlyos szerep jutott a Levéltárnak és ráirányította a figyelmet az épület szűkös és leromlott körülményeire, valamint jogi helyzetére.

---

^{*} A tanulmány a Hagyományok és kihívások. VII. Országos Könyvtárszakmai Nap, valamint a Változó egyetem – változó levéltár: 60 éves ELTE Egyetemi Levéltár és a 25 éves Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség című konferencián előhangzott előadások alapján készült.

¹ Közös előadásunk alcíme általánosító, mert bár konkrétan az ELTE Egyetemi Könyvtár és az ELTE Egyetemi Levéltár integrációjának bemutatása a célunk, de a felsőoktatási szférában aktuális szakmai kérdést feszeget: járható út-e, indokolt lehet-e két más-más feladatot ellátó intézménytípus összevonása?

² ELTE VI/2017. (I.16.) Szen. sz. határozata.

³ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtári Szolgálatának könyvtári stratégiája 2018–2023. Készítette a Könyvtári Tanács Stratégiakészítő Koordinációs Bizottsága. Jóváhagyta az ELTE Könyvtári Tanácsa. 2018. 10. 26. Kézirat. Ikt.sz.: ELTE/8708/1 (2017); T-106. 17 p.

1982-ben megkezdődött a Levéltár Ludovika téri épületének felújítása, majd 1983-ban az egyetem hivatalosan is kérte a Művelődési Minisztériumtól, hogy az intézményt szaklevéltári jelleggel ruházzák fel. Ez 1983. augusztus 22-én megtörtént, ezután a Levéltár közvetlenül rektori felügyelet alatt működött, bár gazdasági vonatkozásban nagyon szoros kapcsolatot tartott fenn az Egyetemi Könyvtárral.⁴ A szoros kapcsolat indította arra 1993-ban a Levéltár és a Könyvtár kéziratárának vezetőit, hogy javasolják a Könyvtár főigazgatójának a két intézmény egyesítését.⁵ A kérés végül nem valósult meg, de igen szoros munkakapcsolat alakult ki a két szervezeti egység között Szögi Lászlónak köszönhetően, aki 1995 és 2013 között mind a Könyvtár, mind a Levéltár vezetését ellátta.

Miután 2004-ben a Levéltár Ludovika téri épülete a Természettudományi Múzeum tulajdonába került, az állomány három éven keresztül az Egyetemi Könyvtárban kapott helyet, míg végül 2007-ben megnyitotta kapuit a mai, Maglódi úti épület.

A 2017-ben hozott szenátusi döntés tehát nem mondható szokatlannak, de természetesen a Könyvtár és a Levéltár megváltozott feladatainak, szervezetének és jelenlegi viszonyainak tükrében szükséges az így kialakult helyzet átgondolása, a közös feladatok és az elérendő eredmények meghatározása, az együttműködés kereteinek megállapítása.

Az integráció kérdései

A felsőoktatási könyvtári és levéltári szakmai körben fenntartások kísérik a már más egyetemeken is megvalósult könyvtári-levéltári integrációt. A levéltárak a jogszabályi kötelezettségükből fakadó feladatuk ellátásához fontos szakmai önállóságot, a könyvtárak inkább az általában nagyobb erőforrás-kapacitásukat féltek. Így mindkét intézménynek szüksége van garanciákra, amelyek biztosítják a feladatuk ellátásához szükséges feltételeket. A belső intézményi integritás megőrzéséhez elengedhetetlen a jogi és a pénzügyi feltételek biztosítása. Mindkét intézménytípus számára rendelkezésre áll az a jogi környezet, amely törvények, rendeletek formájában határozottan megfogalmazza feladataikat, továbbá amelyeket az egyetem szabályzatai is rögzítenek.⁶

Az integrált szervezet, az Egyetemi Könyvtár és Levéltár egy adminisztratív szervezeti egység, az ún. Rektori Koordinációs Központ felügyelete mellett gazdálkodik. Ezen a szervezeten belül mind a Könyvtár, mind a Levéltár önálló költségvetési sorokkal rendelkezik, így a feladatellátáshoz szükséges források

⁴ A levéltár történetének részletes leírása a források megjelölésével: Kiss József Mihály – Szögi László – Ujváry Gábor: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Repertórium 1635–1975. Budapest, 1988. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 10.) 9–12. p.

⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Levéltár. Egyetemi Könyvtár iratai, 115/1993.

⁶ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szervezeti és Működési Szabályzata. 34.§

kezelése átláthatóan elkülönül. A pénzügyi keretek felelőse a Rectori Koordinációs Központ vezetője, az ellenjegyzési jogkört pedig a Kancellária Gazdasági Főigazgatósága látja el, így mindkét intézmény vezetője garanciát kap a saját forrásainak szakmai indokok alapján történő felhasználására, illetve egyfajta kontrollt biztosít a források kezelését illetően.

Az eltérő feladatokból, illetve a szervezetek méretéből, felépítéséből adódó szervezeti kultúrák különbözősége is megkérdőjelezheti a sikeres integrációt. A Levéltár egyszerű szerkezetű szervezet, létszámkerete 3 státusból és egy fő megbízással részmunkaidős munkatársból áll, megbízott levéltárvezető irányításával. Az Egyetemi Könyvtár szervezeti felépítése hagyományosan hierarchikus, a 44 főből álló szakmai munkatársi gárda 5 osztály és az igazgatóság keretei között működik. Ha mindezt nézzük, a két szervezet jó szakmai együttműködésére, a már korábban említett szinergiák kiaknázására kevésbé alkalmas szervezeten láthatnánk.

Az Egyetemi Könyvtár a 2009-ben megalakult ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat⁷ tagkönyvtáraival együttműködve a mintegy 10 éve elindított minőségfejlesztési program keretében jelentősen megújította működését. A közösen kialakított minőségirányítási rendszer,⁸ valamint a felsőoktatási könyvtárak átalakult feladataira való válaszadásképpen jelentősen megváltozott a hagyományosan hierarchikus szervezet, hiszen projekteket, projektszerű feladatokat kell a könyvtárosoknak, informatikusoknak eredményesen megvalósítaniuk. Így az osztályfelépítés megbontásával egy vegyes szerkezetű mátrix-projekt szervezetben, feladatorientált munkacsoportokban, egymással együttműködve végzik feladataikat. A feladatok megvalósításának vertikális (felülről utasított) módját felváltotta a horizontális megvalósítás, amelyet a szervezeten belüli kommunikáció megváltozása is követett. Nem csupán a Könyvtár, de a munkacsoportok is saját fórumokat, online csatornákat működtetnek, közös rendezvények, workshopok, képzések, hírlevelek is rendelkezésre állnak, amelyek a jó feladatellátáshoz szükséges információk áramlásának fontos eszközei. Megváltozott a szervezeti attitűd is, a korábbi gyűjteményközpontú, az archiválásra koncentráló tevékenységszervezést felváltotta a szolgáltatásközpontú, a szolgáltatások folyamatos fejlesztését célzó szemlélet. Összességében a szervezet nyitottá, rugalmassá, a gyorsan változó környezet által generált kihívásokra válaszolni tudó közösséggé vált. A vezetési folyamatok átláthatók, az irányítási és végrehajtási folyamatok tervezettek és ellenőrzöttek. Az ily módon megváltozott szervezet befogadó és

⁷ XXXIV/2009. (III.23.) Szen.sz. határozat az Egyetemi Könyvtár hálózati reform koncepciójáról.

⁸ Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtári Szolgálat Minőségirányítási Kézikönyv. Készítette Bergmann Krisztina, Czinki-Vietorisz Gabriella, Guth Holda, Kálóczi Katalin, et al. Jóváhagyta a Könyvtári Tanács 2017. 05. 05. Ikt.sz: ELTE/7384/1 (2017); T-106. 72 p.

lehetőséget teremt arra, hogy egy új szervezeti egysége ne csupán adminisztratív módon kapcsolódjon a meglévőkhöz, hanem szervesen illeszkedjen a folyamatban lévő vagy a tervezett feladatokhoz. Az erőforrások jobb kihasználásával, a tudás megosztásával mindkét intézmény nyertese lehet az integrációnak.

Hasonlóság és különbség

A hatékony együttműködés érdekében elsőként fel kell tárni a két intézmény közötti különbségeket és hasonlóságokat. Természetesen a könyvtárak és levéltárak alapfeladatai és gyűjteményei közt számos eltérés található.

A levéltárak legfontosabb feladatai közé tartozik a jogbiztosítás, az állam – vagy bármilyen más, levéltárat létrehozó szerv – igazgatásában történő közreműködés. Az egyetemi levéltáraknak alapvető szerepük van az egyetem jogainak őrzésében és igazgatásának hatékonyabbá tételében. A levéltár azonban nemcsak az egyetem, hanem az egyetemi polgárok jogainak is a védelmezője, hiszen tárolja az oktatók, dolgozók munkaviszonyával, a hallgatók tanulmányaival kapcsolatos dokumentumokat, és szükség esetén kiállítja ezek alapján a megfelelő igazolásokat. Fontos feladatokat lát el a levéltár az örökségvédelem területén is. Az egyetem történeti dokumentumainak, kiváltságainak, hagyományainak tárhelye, sőt az egyetemi múzeum megalakulásáig az egyetemen fellelhető tárgyi emlékek gyűjtőhelye is. Végül, előbbi feladatával szoros összefüggésben, a levéltár a személyes és a közösségi identitás erősítésében is fontos szerepet játszik, mert előtérbe helyezi a közös múlt, a hagyományok, a szokások felkutatását. Ez utóbbi feladata a rendszerváltás után, az 1990-es években igen jelentőssé vált, hiszen az identitáskeresés, a személyes és közösségi önazonosság megfogalmazása és megerősítése fontos célkitűzés lett a társadalom szinte minden rétege számára, így megnövekedett a helytörténettel és családtörténettel foglalkozó – legtöbb esetben amatőr – kutatók száma. A felsőoktatási levéltárakban is egyre több a felmenők, a családtagok tanulmányai iránt érdeklődő kutató.⁹

A levéltárak állománya, iratanyaga jelentősen eltér a könyvtárak állományától. Az irat valamely szerv működése vagy személy tevékenysége során keletkezett vagy hozzá érkezett, egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes, amely megjelenhet papíron, mikrofilmen, mágneses, elektronikus vagy bármilyen más adathordozón; tartalma lehet szöveg, adat, grafikon, hang, kép, mozgókép vagy bármely más formában lévő információ vagy ezek kombinációja.¹⁰ Legfontosabb jellemzője azonban az iratnak az, hogy egyedi, általában csak egy, esetleg két-három példány készül belőle. A levéltári irat hivatali vagy

⁹ A magyar levéltárügy feladatairól és problémáiról összefoglalóan: Tyekvicska Árpád: Gondolatok a magyar levéltárügy jövőjéről. = Levéltári Közlemények 78. évf. 2007. 1. sz. 3–61. p.

¹⁰ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.

magáncélra készül, szemben a könyvekkel, amelyeknek célja a tudás- és információátadás vagy a szórakoztatás. A levéltári iratok feldolgozásához néha igen magas szintű nyelvi és paleográfiai ismeretek szükségesek, míg a könyvek bárki számára olvasható, nyomtatott betűkkel készülnek.

A könyvtárak így tehát egy szélesebb olvasóközönséghez szólhatnak, és igyekeznek a társadalom minden rétegét megszólítani. A levéltárak célközönsége viszont egy szűk, elsősorban tudományos kutatással foglalkozó csoport, amelynek a megfelelő szakmai ismeretei rendelkezésre állnak a dokumentumok feldolgozásához. Bár az utóbbi években – a helytörténeti és családtörténeti kutatások felerősödése miatt – egyre több amatőr kutató érkezik a levéltárakba, a felsőoktatási levéltárak esetében azonban a kutatások túlnyomó többsége még mindig tudományos célú.

A könyvtárak és levéltárak között a legfontosabb kapcsolódási pont az örökségvédelem, amelyhez szorosan kötődik a személyes és közösségi identitás erősítése, hangsúlyozása. Az együttműködés során mindenképpen erre kell helyezni a hangsúlyt, figyelembe véve természetesen a könyvtárak és levéltárak eltérő célközönségét, dokumentumtípusait és egyéb feladatait.

A levéltár szerepe a digitális világban

A 21. század első évtizedeiben azonban van még egy fontos szempont, amelyre tekintettel kell lenni, sőt előtérbe kell helyezni, ha a két intézmény jövőbeli viszonyairól, terveiről, feladatairól van szó.

A 20. század végén kezdődő digitális forradalom alapvetően átalakította az emberek információszerzéshez, íráshoz, nyomtatott irodalomhoz való viszonyát. A nyomtatott könyv, azon belül leginkább a tudományos szakkönyv és folyóirat egyre inkább háttérbe szorul a digitalizált, elektronikus változatban elérhető kiadványokkal szemben, ami a könyvtárak, köztük az egyetemi könyvtárak számára igen nagy kihívást jelent.

A számítógépek terjedésének és hétköznapi munkaeszközzé válásának köszönhetően a hivatali és személyes ügyintézés egyre inkább elektronikus úton történik, ami a levéltárak számára is nagy átalakulást hozott. A levéltárak gyűjtőterületéhez tartozó bizonyos dokumentumtípusok papír alapon teljesen megszűntek. Az egyetemi levéltárak esetében ez leginkább az egyetemi anyakönyveket jelenti, amelyek állományuk jelentős és fontos részét képezik. Eltűntek ezenkívül a papír alapú indexek, a magánlevelek, a fogalmazványok, és a sort még hosszan folytathatnánk.¹¹ Helyettük viszont megjelent az elektronikus irat, amelynek kezeléséhez, feldolgozásához a levéltárosoknak – a legtöbb

---

¹¹ Fazekas Csaba: A múlt megismerés jövője, avagy töprengés a 22. század történetéről. = Levéltári Szemle 60. évf. 2010. 4. sz. 3–8. p.

esetben hiányzó – informatikai ismeretekre és megfelelő informatikai eszközökre van szükségük.¹²

A digitális eszközök terjedésével a kutatói szokások is megváltoztak. A kutatók egyre kevesebb időt töltenek a levéltárakban, a kutatási időt leginkább az iratok fényképezésére használják, a feldolgozás, jegyzetelés folyamatát a levéltáron kívül végzik el. Egyre nő a kutatók digitális tartalmak iránti igénye. A világhálón elérhető, levéltári iratokról készült adatbázisok igen nagy népszerűségnek örvendenek, a kutatást gyorsabbá, egyszerűbbé és könnyebbé teszik, és nem utolsósorban a levéltárost is mentesítik az iratok kikeresése, kiszolgálása alól, az iratot pedig megvédik a kivétel és a kutatás során keletkező esetleges károsodásoktól.

A 21. század levéltárainak tehát egyre inkább arra kell helyezniük a hangsúlyt, hogy a levéltári iratokhoz gyorsan hozzá tudjanak férni a kutatók és az ügyfelek, a levéltári iratanyag átlátható és könnyen kereshető legyen, végül pedig minél több, minél jobban feldolgozott iratanyag álljon a tudományos előképzettséggel nem rendelkező, érdeklődő kutatók rendelkezésére.

A 2000-es évek első évtizedében a Nemzeti Erőforrás Minisztérium ennek szellemében dolgozta ki a szolgáltató levéltár koncepcióját, amely természetesen még ma is aktuális és folyamatosan megvalósuló levéltári stratégia.¹³

Az egyetemi levéltárak esetében mindez még kiegészíthető az egyetemi oktatásban való részvétellel. Az egyetemi oktatás a hallgatók tanulási szokásainak megváltozása miatt szintén átalakulóban van, a hangsúly itt is egyre inkább a távolról elérhető szakirodalomra helyeződik át. Fontos tehát, hogy az egyetemi levéltárak minél több digitális tartalommal rendelkezzenek, amelyek az egyetemi (bölcseész, jogász stb.) oktatásban is hasznosíthatók. A levéltárosképzésben pedig kiemelkedő szerepe lehet az egyetemi levéltáraknak, akár gyakorlati helyként, akár a szakemberek oktatói munkája révén.

Együttműködés a digitális szolgáltatások terén

A könyvtárak és levéltárak együttműködését az örökségvédelemre, a birtokukban lévő őrzött állomány digitalizálására és az átlátható, kényelmes, világhálón is elérhető szolgáltatásokra kell építeni. Az Egyetemi Könyvtár a felsőoktatási könyvtárak jogszabály által meghatározott feladatainak értelmében, tartalom-

¹² Az elektronikus iratokhoz kapcsolódó problémákról igen sok cikk, tanulmány született. Köztük összefoglaló jellegű: Az elektronikus iratok archiválásával összefüggő kérdések áttekintése. = Levéltári Szemle 51. évf. 2001. 3. sz. 3–10. p.; E-levéltár: mi az elektronikus irat és mi a jelentősége? = A városkaputól az ügyfélkapuig. Összeáll.: Horváth J. András. Budapest, 2013. 31–43. p.

¹³ A fejlesztési terv elérhető: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf (2019. február 8.). A koncepció szellemében indult a Nyitott Levéltárak programsorozat, amelynek programjairól részletes tájékoztatás elérhető: <http://mlp.archivportal.hu/hu/nyitott-leveltarak/nyitott-leveltarak-2018-2019> (2019. február 8.)

gazdai szerepekörének erősödésével,¹⁴ az egyetemen előállított tudományos tartalmak archiválójaként már jelentős tapasztalattal rendelkezik a digitális tartalmak kezelése, szolgáltatása területén.

A két nagy intézmény integrációja megoldási mintát adhat olyan egyetemi szervezeti egységek számára, ahol különböző okokból már korábban is létrejöttek egyes gyűjtemények. Ilyenek az ELTE-n többek között a Savaria Könyvtár és Levéltár, az Eötvös Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltára, a Gothard Jenő Asztrofizikai Observatórium muzeális tárgy és dokumentum gyűjteménye. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Levéltár integrációjának szakmai-módszertani tapasztalatai segíthetik még sok rejtőzködő, lappangó gyűjtemény rendezését, amelyek feltárára várnak.

A szaktudáson túl mindehhez természetesen elengedhetetlenek a megfelelő informatikai eszközök, amelyek biztosítása a fenntartó feladata. Az erőforrások egyesítésével azonban jobb eredmény érhető el akár a digitalizálás, akár az elektronikus tárolás területén. Fontos, hogy mind a Levéltár, mind a Könyvtár állományáról egységes, közös feldolgozási szempontok szerinti adatbázis készüljön, amely a kutató, az ügyfél vagy az egyetemi polgár számára megkönnyíti a keresést. Nem több, kisebb adatbázist, hanem csupán egyetlen nagy adatbázist vagy felületet kell majd megnéznie, hogy a keresett információ rendelkezésére álljon. Az adatbázis azután digitalizált tartalmakkal is feltölthető, ami a Könyvtár és Levéltár virtuális forgalmát növelné.

Kutatási együttműködés

Az egységes digitális szolgáltatásokon túl a Könyvtár és Levéltár fontos szerepet játszik a tudományos kutatásban, ezen belül az egyetemtörténet területén. Talán nem kell hangsúlyozni, hogy könyvtári és levéltári szakemberekből álló, a Könyvtár és a Levéltár állományára építő tudományos kutatóműhely milyen nagy mértékben hozzájárulhat az egyetemi identitás, közösségtudat megerősítéséhez és az egyetemi hagyományok ápolásához. A közös munkával létrejövő kiállítások, konferenciák, kiadványok nemcsak az egyetem arculatának fontos részét képeznék, de jelentősen hozzájárulnának a volt és a jövőbeli egyetemi hallgatók anyaintézményükhöz való kötődésének kialakításában és megerősítésében is. Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár együttműködése tehát sok lehetőséget hordoz magában.

Az integráció eredményei

Van-e vesztese vagy nyertese a két intézmény integrációjának? Az eddigi együttműködés során közös eredményként tartjuk számon a Levéltár személyi állományának bővülését, új foglalkoztatási formák alkalmazását, többek között gyakor-

¹⁴ 30/2014. (IV.10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól

nokok, diákmunkások bevonását és az aktív bekapcsolódást a könyvtárosképzés mellett a levéltáros- és muzeológus-képzésbe.

A megemelkedett létszám lehetővé tette, hogy jelentősen növelhessük a szervellenőrzések számát, az iratátadások mennyiségét.

Közös tevékenységünk az egyetemtörténeti muzeális gyűjtemény rendezésének elindítása, a kiállítóhely megalapítására, létesítésére irányuló előkészítő munkálatok megkezdése. Közös, nagyobb érdekérvényesítő erőnk eredménye, hogy jelentős forrásokat tudtunk ezen célok megvalósítására mozgósítani, elnyerve az egyetem vezetésének támogatását.

A kibővült szolgáltatások, a muzeális gyűjtemény látogathatóvá tétele további források megszerzésére adhat lehetőséget, akár a turizmusba való aktívabb bekapcsolódással, akár több pályázati lehetőség bevonásával.

A valódi nyertesek azonban az egyetem polgárai: hallgatók, oktatók és kutatók, valamint a széles nagyközönség, akik számára a szolgáltatási paletta bővülésével, a tartalmak digitális elérhetővé tételével egyre több és jobb minőségű hozzáférést tudunk nyújtani a nemzeti tudásvagyon egyik nagy jelentőségű szegmenséhez, valamint a kulturális örökség részét képező muzeális dokumentumainkhoz.

Rezümé

Az Egyetemi Könyvtári Szolgálat jelenleg hatályos stratégiai tervének egyik kiemelt eleme a hatékonyan működő szervezet kialakítására való törekvés, amely utal az egyetemen működő közgyűjtemények szakmai együttműködésének javítására, intézményi, szervezeti keretek újragondolására is. 2017-ben az ELTE Szenátusa határozatot hozott az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Levéltár közös szervezetének kialakításáról, így azóta az új intézmény ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár néven működik. Nem kis változás ez a több mint 450, illetve 60 éve önállóan működő intézmények életében. Az előadás bemutatja a Könyvtár és a Levéltár szervezeti integrálásának megvalósítását, és azokat a szakmai szempontokat, amelyeket figyelembe kell venni a két közgyűjtemény együttműködésének kialakításakor. Választ keresünk arra, hogy a közös szervezetben működő mindkét intézmény számára jelenthet-e előnyt az integráció, illetve hogy az Egyetemi Könyvtár és Levéltár, mint intézmény tud-e többletet nyújtani a használói/társadalmi igények kiszolgálásakor.

Together or separately? Possibilities for cooperation between academic archives and libraries

The efforts for the development of an effective organisation is one of the priorities of the present strategic plan of the University Library Service, which also refers to the improvement of professional cooperation among the public collections of the university, and the rethinking of the institutional, and organisational framework to it. In 2017 the Senate of

ELTE passed a decision regarding the integrated organisation of the University Library and the University Archives, since then the institution has been working under the name ELTE University Library and Archives. It is a fairly great change in the life of the two institutions that have been working independently for 450, and 60 years respectively. The presentation describes the process of the organisational integration of the library and the archives, and reveals the factors to be considered in the cooperation of the two collections. We attempted to answer the question whether both institutions may take advantage of the integration, and whether the University Library and Archives, as one institution, may provide added value to satisfy the needs of users and society.

KÁLÓCZI KATALIN

főigazgató

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID: 0000-0003-0672-2736

TÓTH KRISZTINA

mb. levéltárvezető

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID: 0000-0001-7806-4248

Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések, következtetések

Bevezető

2018 őszén egy kérdőívvel kerestük meg az egyházi levéltárakat, hogy a tömeges digitalizálás tapasztalatairól tájékozódjunk. A felmérés egy konferencia alkalmából készült a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) 2018. évi vándorgyűlésére, a továbbiakban olvasható írásunk az előadás vázlatának átdogozott változata.¹

A címben jelzett témával kapcsolatban az első tisztázandó kérdés, hogy mit értsünk tömeges digitalizálás alatt, vagyis milyen esetekben tekintettük „tömegesnek” a levéltári digitalizációs tevékenységet. A kitöltött kérdőívek alapján gyorsan megállapítható volt, hogy a képi digitalizálás valóban hangsúlyossá vált, és joggal nevezhető tömegesnek intézményeinkben, ugyanis több mint 6,3 millió (!) digitális képről számoltak be a válaszadók – elsősorban ennek felmérésére, vizsgálatára törekedtünk. Figyelembe véve a kapott válaszokat, és tekintettel az egyházi levéltárakra jellemző néhány személyes, kis intézményi méretekre, a képfelvételek számát illetően végül 50 ezernél húztunk határt: az ilyen nagyságrendű, illetve ezt meghaladó képállományról beszámoló jelentéseket értékeltük tömegesként. A következőkben ezek válaszait összesítjük, elemezzük. A tömeges digitalizálás egy másik fontos jellemzője volt számunkra a mennyiségen túl, hogy a levéltáros által tervezett, módszeres és rendszeres tevékenységet feltételez, vagyis nem merül ki az ad hoc kutatói igények, megrendelések kielégítésében, és az így készült másolatok gyűjtésében.

Hol rendelkeznek nagyobb képállományokkal?

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy tömeges digitalizáló tevékenység az egyházi levéltárak kb. felében folyik. A nagyobb képállománnyal rendelkező levéltárak – 16 intézmény és egy, több levéltárat érintő, közös projekt – felekezeti csoportosításban a következők:

- 3 evangélikus: Öskereső-projekt, Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Soproni Egyházközség Levéltára

---

¹ A 2018. szeptember 14-én elhangzott előadás szerkesztett változatának másik közlése: Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján. = Levéltári Szemle, 69. évf. 2019. 2. sz. 20–31. p.

- 3 református: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen), Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (Budapest), Baranyai Református Egyházmege Levéltára (Pécs)
- 11 római katolikus (8 egyházmege és 3 szerzetesi): Győri Egyházmegei Levéltár, Gyulafehérvári Főegyházmegei Levéltár, Kalocsai Főegyházmegei Levéltár, Pécsi Egyházmegei Levéltár, Prímási Levéltár (Esztergom), Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Veszprémi Főegyházmegei Levéltár, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára (Budapest), Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest).

A képállomány zöme, 5,2 millió kép (a felvételek 83%-a) hat helyen készült, és közel 1,1 millió kép (17%) található még további tizenegy intézményben. A felvételszámok tekintetében meghatározó hat intézmény közül két esetben több egymilliónál a képfelvételek száma, és négy másik levéltárban haladja meg a képszám a félmillió nagyságrendet (Kalocsai Főegyházmegei Levéltár 1,5 millió, Őskereső-projekt 1,2 millió, Pécsi Egyházmegei Levéltár 710 ezer, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár 681 ezer, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár 578 ezer, Győri Egyházmegei Levéltár 550 ezer).

Milyen forrásokról készültek a digitális képmásolatok?

2018 őszén összesen 6,3 millió képfelvételről számoltak be a levéltárak, melyek tematikus megoszlását a következő táblázatban foglaltuk össze.²

A képfelvételek tematikája	Az összes adatszolgáltató levéltárban	A felvételszámokban kiemelkedő hat intézményben
anyakönyvi jellegű	4,7 millió (75%)	3,9 millió (84%)
helytörténet, egyházközségek	645 ezer (10%)	482 ezer (75%)
segédletek (iktatók, mutatók)	363 ezer (5,7%)	336 ezer (93%)
egyéb levéltári forrás	585 ezer (9,3%)	473 ezer (81%)
összes képfelvétel	6,3 millió (100%)	5,2 millió (83%)

1. táblázat. A képfelvételek tematikus megoszlása

² A táblázat második oszlopában a témánkénti felvételszámok, illetve azok százalékos aránya szerepel az összes felvételhez képest, a harmadik oszlopban pedig a fentebb említett, kiemelkedő felvételszámú hat intézmény témánkénti képfelvételeinek száma, illetve az egyes témákon belül képviselt, százalékos felvételszám-aránya található.

A számokból jól látható az anyakönyvi jellegű források meghatározó többsége (75%), melynek háttérében nyilvánvalóan az intenzív családkutatói érdeklődés, s az ehhez kapcsolódó e-kutatói szolgáltatások állnak. Második helyen (10%-kal), jóval kisebb nagyságrendben, de mégis jelentős felvételszámmal a helytörténet áll, a képfelvételek itt nagy részben (73%-os arányban) négy olyan intézményhez köthetők, ahol jellemző törekvés az iratmentés (Debrecen, Győr, Kalocsa, Pécs). Ez főként a plébániák, gyülekezetek látogatását-felmérését, digitális másolatok készítését, illetve bizonyos esetekben az iratok beszállítást jelenti, sőt időnként hungarica jellegű másolatgyűjtés is előfordul a határon túlra került egyházközségeknél. A harmadik jól elkülöníthető csoport (közel 6%-os részesedéssel) az irattári segédletek (iktatók, mutatók) világa, a levéltárak többségénél – 17-ből 10 adatszolgáltatónál – törekednek hasonló források digitalizálására. A cél itt elsősorban a kutatók tájékozódásának segítése, időnként online elérhetőség biztosításával. Az utolsó, egyéb kategória részleteiről, pontos összetételéről nincsenek adataink, de a kapott válaszok megjegyzései alapján feltételezhető, hogy a több mint félmillió felvételszám (9%) mögött főként protokollumok, azaz különféle testületi jegyzőkönyvek és gyűjteményes jellegű levéltári dokumentumok (oklevelek, térképek, tervrajzok, fotók) állnak. A részben ide sorolt egyházlátogatási (vizitációs) jegyzőkönyvek számítása kérdéses lehet, és változó eredményt hozhat: egy részüket ugyanis a helytörténet témájánál tüntették fel az intézmények, s ha mindenütt így tennénk, az 1–2%-kal erősíthetné a helytörténet arányát az egyéb kategória csökkenése mellett.

A táblázatból az is látható, hogy a felvételszámok tekintetében kiemelkedő hat intézmény aktivitása valamennyi témában igen jelentős. A csúcserőket a 93%-os részesedés jelenti a segédleteknél, második helyen az anyakönyvek 84%-os aránya áll. Bár abszolút értékekben más nagyságrendű számok vannak az említett témák mögött, mégis megállapítható, hogy a nagyobb ütemben digitalizáló intézmények az anyakönyvek mellett viszonylag hamar hozzáláttak az iktatók-mutatók fényképezéséhez, és eredményesek voltak a levéltári segédletek feldolgozásában is.

Mióta digitalizálnak az egyházi levéltárak?

Tömeges digitalizálásról (digitalizáló műhelyek működéséről) az egyházi levéltárakban nagyjából tíz éve beszélhetünk, a folyamat kezdetei kb. 2009-re tehetők.³ A létrehozott képanyag segítségével az első internetes e-kutatás 2010 decemberében indult Kalocsán, melyet aztán további hasonló szolgáltatások is

³ A munka megkezdésére hatással volt „Az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségei – módszertani tanulmány”, amely az NKA Levéltári Szakmai Kollégiuma megbízásából, 2008-ban született (szerzői Biszak Sándor, Lakatos Andor és Vajk Ádám), és pdf-változatban a Magyar Levéltáros Egyesület (MLE) honlapján kapott helyet. Az 57 oldalas tanulmány számba vette az anyakönyvek tömeges feldolgozásának módjait, a kutatói szolgáltatások lehetőségeit, a kapcsolódó technikai feltételeket és költségeket. A tanulmány szövege a régi webhelyen (<http://www.leveltaros>).

követtek (Gyulafehérvár 2012, Győr 2013, Vác 2014, Óskereső 2015, Veszprém 2016, Jezsuita Lt. 2016, Pannonhalma 2017, Pécs 2018). Az első években még csak néhány helyen dolgoztak, a terjedés fordulópontjának a 2014-es év tekinthető, a mostani felmérésben szereplő levéltárak többségében, tizenegy helyen (65%) ezt követően láttak munkához.

Nem meglepő ezek után, hogy az eredmények (felvételszámok) zöme is az utóbbi négy évhez köthető. Az éves gyarapodás ebben az időszakban 14 válaszadó intézmény átlaga alapján levéltáranként 80 ezer felvétel/év volt, és ez összességében évente több mint egymillió új képet jelentett. Kiemelkedő teljesítményt az Óskereső projekt produkált (300 ezer képfelvétel/év gyarapodással), de az átlagos növekedést jelentősen meghaladó eredményt ért el még két további levéltár, Kalocsa és Pécs, 200–200 ezer felvétel/év értékkel.

Hogyan készültek a felvételek?

A válaszadó intézmények általában rendelkeznek a digitális képek tömeges készítéséhez szükséges műhelyekkel, gyakran több digitalizáló állomás (szkenner, fényképezőgépek, világító eszközök, állványzat és számítógépek együttesének) párhuzamos működéséről is beszámoltak. A műhelyek elterjedésének köszönhető, hogy a képfelvételek több mint 90%-a a levéltárak saját eszközeivel, a forrásokat őrző-kezelő intézményekben készült. A többi kép főként külsős munkákból (pl. Arcanum, Monasterium), illetve kisebb részben más levéltáraktól átvett digitális másolatokból ered (pl. MNL anyakönyvi mikrofilmmásolatai a Ráday Levéltárban). A külsős munkák időben gyakran megelőzték a levéltári műhelyek létrejöttét, és főként egyedi, speciális elbárást igénylő források (pl. térképek, oklevelek) esetében fordultak elő.

A 6,3 millió dokumentum kb. 75%-a digitális fotó, 25%-a szkennelt kép. A fotók túlsúlya részben összefügghet a munkafolyamatok átlagos sebességével, a fényképezéssel ugyanis általában a kutatói célú másolatok minél gyorsabb előállítására törekedtek. A digitális fényképezés terjedését segítette az is, hogy az elmúlt évtizedben a levéltári digitalizálásra alkalmas fotós műhelyek felszerelése (jó felbontású, 12 megapixel feletti, tükörreflexes fényképezőgép, speciális objektív, világítás, állványzat, számítógépes fényképező szoftver) az intézmények számára elérhetővé – hozzávetőleg félmillió forintból beszerezhetővé – vált. A szkennelt képek esetében az általában lassabb tempójú levéltári feldolgozás jobb képminőséggel párosult, viszont A3-as méret felett nagyobb értékű (több millió forintos) eszközöket igényelt, terjedésének így részben a magasabb költségek szabtak határt. Az egyes esetekben szükséges, ideális technikai megoldásról valóban a források méretének-jellegének megfelelően lehet jól dönteni, de a helyi

technikai adottságok függvényében mégis jellemző, hogy vannak intézmények, ahol kifejezetten az egyik vagy a másik megoldást részesítik előnyben.

A különféle eszközökkel létrehozott képfájlok átlagos mérete 5–10 MB, az általánosan elterjedt képfórmátum a JPG. Kis mennyiségben TIFF formátumú állományok is előfordulnak, de ezek generálását – és főként tárolását – tömeges mennyiségben általában nem vállalják az intézmények. A használatban lévő (szerkesztett, módosított) képek átlagos mérete 1–5 MB között mozog, az online szolgáltatói verziók inkább csak 1–2 MB közöttiek (néhány éve még 1 MB alatti terjedelempre törekedtek), míg az intézmény számára archivált (teljes méretű, vízjelezett, részben tömörített) példányok 2–5 MB körüliek.

A képeket előállító, kezelő humánerőforrás-igényről jellemző adat, hogy a felvételek 70%-ának eredete technikus munkatársakhoz köthető, és csak 30%-ot készítettek levéltárosok. Hat intézményből jelezték, hogy kedvezményes foglalkoztatási lehetőségekkel is éltek (közmunkaprogram, rehabilitációs pályázatok, fiatal munkakezdők támogatása stb.). A képek mennyiségét tekintve tehát a technikus munkatársak váltak meghatározóvá a képi digitalizálásban (akiket a feladatra betanítva általában meghatározott időszakra, változó időkeretek és körülmények között alkalmaznak), de vannak olyan intézmények, ahol fontosnak tartják, hogy levéltáros munkatárs digitalizáljon, és eszerint szeretnének eljárni a jövőben is. Részben ez utóbbi szemlélet, részben a digitalizálás folyamatával együtt járó egyéb levéltáros teendők magyarázzák, hogy a feladat az elmúlt években több helyen adott hivatkozási alapot a létszámfejlesztésekhez. Az egyházi levéltárak az elmúlt öt évben a korábban jellemző 1–2 fősből átlagosan 2–3 főss intézmények lettek. A gyarapodás nyilván nem csak ennek köszönhető, de minden bizonnyal van összefüggés.

A képi digitalizálásra fordított átlagos munkaóraszámot nehéz meghatározni, de ahol rendelkezésre áll műhely és digitalizáló munkatárs, ott minimum napi 4, de inkább 8 órás üzemre törekednek. Jellemző összefüggés, hogy 8 óra képi digitalizálás kapcsán általában 2–3 óra levéltáros szakmai tevékenységet jeleztek (előkészítés, adminisztráció, ellenőrzés, kapcsolódó kutatószolgálati teendők stb.). Összességében megállapítható, hogy a képi digitalizálással járó feladatok rendszeres szakmai teendőket eredményeztek a levéltárosok számára, és a kapott válaszok becsült értékei alapján átlagosan napi két munkaórát igényelnek.

Milyen célból digitalizáltak a levéltárak?

A válaszadók a digitális képfelvételek nagy többségét, 88%-át kutathatónak minősítették, de ezen belül változóak az állomány hozzáféréseinek lehetőségei. Az interneten, teljesen szabadon csak a képek kb. 5%-a érhető el, a tartalom zöme, mintegy 80%-a regisztrált felhasználók (a levéltárakban nyilvántartott e-kutatók)

számára hozzáférhető az intézmények honlapján, s a kutatható állomány kisebb része, kb. 15%-a csak helyben, a levéltárak kutatótermeiben használható.

A digitalizálás célja tehát elsősorban a kutatószolgálat fejlesztése volt, melynek során az egyházi levéltárak többségükben online szolgáltatások kiépítésére törekedtek, regisztrált kutatóforgalommal. A helyben történő (offline) e-kutatás lehetőségének biztosítását – az intézmények hagyományos kutatószolgálatának részeként – elsősorban állományvédelmi szempontok motiválták.

A válaszokból az is jól látható, hogy a tömeges digitalizálás tömeges kutatási lehetőségeket is eredményezett. A nagyobb online kutatói szolgáltatásoknál a kutatási esetek száma ugyanis jelentős mértékben, a korábbi forgalom 10–50-szeresére nőtt (vagyis a növekedés minimum értéke 10-szeres, a maximum 50-szeres volt). A jellemző éves e-kutatási esetszámok, felhasználói belépések öt nagyobb szolgáltató esetében: Óskereső 39 ezer, Kalocsa 13 ezer, Pécs 12 ezer, Vác 9 ezer, Győr 7 ezer eset. A helyi hozzáférés – kutatószobában történő böngészés – esetén a kutatási esetszámok szerény mértékben növekedtek, de nagyságrendileg nem változtak.

Az online hozzáféréssel tehát jelentősen megnőtt a kutatások intenzitása (a kutatási alkalmak és a megtekintett képek-oldalak száma egyaránt), és az e-kutatók átlagosan több időt fordítottak munkájukra, legtöbbször az esti órákat, hétvégéket is hasznosítva.

Az egy-egy intézményben, naponta megtekintett több ezer képet figyelembe véve megállapítható, hogy az eredeti források mozgatása hasonló nagyságrendben nem csupán jóval több időt igényelne, de sokszor fizikailag is lehetetlen volna (férőhelyek, illetve levéltáros kapacitás hiányában), és az intenzív kutatásnak az állományvédelmi szempontok is szükségszerűen határt szabnának. Az internetes e-kutatás szolgáltatás ugyanakkor alkalmasnak bizonyult a tömeges kutatói igények kielégítésére.

Az e-kutatói regisztráció általában díjköteles az egyházi levéltárakban. Ezt időnként bírálják levéltáros és kutatói körökben egyaránt, mintegy számonkérve a levéltári kutatások ingyenességének alapelvét. Ebben a kérdésben véleményünk szerint érdemes figyelembe vennünk a szolgáltató intézmények jellegét, melyek jogi meghatározással élve: nyilvános magánlevéltárak. Működési kereteik, lehetőségeik, fenntartói viszonyaik szükségszerűen eltérnek a közlevéltárak világtól, szolgáltatásaik pedig gyakran túlmutatnak a központi raktárak állományain, a digitális tartalom sokoldalú tevékenység (gyűjtőmunka, rendszerezés, utazás, beszállítások stb.) eredménye. A hasonló szolgáltatások létrehozásához általában nem álltak rendelkezésre a feladatok nagyságával arányos erőforrások és céltámogatások. A néhány fős, kis intézmények sokszor erőn felül teljesítettek, amikor a pénzhiányt befektetett munkával (háziilag, egyszerű, olcsó megoldásokkal), összefogással, partnerek és támogatók keresésével stb. igyekeztek orvosolni.

A digitalizáló projektek költségvetésében kétségtelenül volt (és ma is van) szerepe a regisztrációs díjnak, melyek révén a kutatók is hatékony részeseivé váltak a szolgáltatások felépítésének, működtetésének és bővítésének. A kutatók számára az e-kutatás általában olcsóbb a hagyományos, helyben történő kutatásoknál (a szükségszerű utazásokat, kapcsolódó egyéb kiadásokat, munkaidő-kiesést stb. figyelembe véve mindenképpen), s az intenzív online kutatási lehetőségekkel együtt, a közös cél (forrásokban gazdag, jó minőségű szolgáltatások) támogatásának tudatában mindez – tapasztalataink szerint – általában kutatói elégedettséget eredményezett. A szolgáltató intézmények törekedtek arra, hogy az e-kutatás minél szélesebb rétegek számára elérhető maradjon, vagyis a díjszabás ne legyen akadálya a kutatásoknak. A regisztrációs díjak alkalmazásában, rendszerében pedig minden bizonnyal lesznek, illetve már jelenleg is vannak változások, továbbá a jövőben is várhatók ingyenesen működő szolgáltatások. A kutatói regisztrációt viszont általában még az utóbbiak esetében is megkívánják az egyházi levéltárak (a helyben történő kutatásokhoz hasonlóan), ez közvetlenebb kapcsolattartást eredményez és alaposabb kutatói statisztikák készítését is lehetővé teszi.

Mi történt velünk?

Immár a kérdőíven túl vetjük fel ezt az összegző kérdést, véleményünk szerint jogosan, hiszen a tömeges digitalizálás az elmúlt néhány évben az egyházi levéltárak hétköznapijainak is részévé vált, új feladatokkal és rendszeres teendőkkel formálva életünket. Erre a munkára levéltárainkat jogszabály nem kötelezte, elsősorban a kutatói igényeket vettük figyelembe (mely főként a családkutatók részéről volt érezhető), hozzáteve a magunk levéltáros állományvédelmi szempontjait és az iratmentés, illetve dokumentumgyűjtés lehetőségét (l. egyházi anyakönyvek és helytörténet témájának kapcsolását, dominanciáját a digitalizált források körében).

A tömegessé váló online kutatások időközben új alapokra helyeződtek, jóval intenzívebbé váltak kutatói kapcsolataink. Tíz éve még általában túlzónak tartottuk az olyan kutatói igényeket-kéréseket, hogy forrásainkat az interneten, otthonról használhassák, mára mindez lehetségessé, sőt megszokottá vált az e-kutatást biztosító levéltárak körében. Az új szolgáltatásokat a kutatók szívesen fogadták, és a regisztrációs díjak befizetésén felül is támogatták azok fejlesztését és fenntartását. Túlfizetések és különféle anyagi felajánlások (pl. bizonyos források digitalizálásával kapcsolatos céltámogatások) is előfordultak, de ezen túl a szakmai együttműködés lehetőségei, a kutatókkal kialakult kapcsolatok is fontosak voltak (alkalmat adva információk, kutatási eredmények megosztására, egymástól távol élő személyek közös munkájára stb.). Az erkölcsi elismerés egyik példája az Év Kutatóhelye-díjak adományozása a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) részéről a szolgáltató egyházi levéltárak számára (Kalocsa 2011, Orosházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára 2014, Vác 2015).

Az e-kutatás lehetősége nem merül ki a tömeges kutatói igények keresésében és kielégítésében, a létrejött műhelyek, a kialakult technológiai és módszertani megoldások jó lehetőséget adnak a levéltárosok számára más, aktuálisnak vélt és feltárára érdemes források digitalizálására is, segítve azok megismerését és feldolgozását. A családkutató-központú szolgáltatásokkal olyan működő modellekhez jutottak levéltáraink, melyek tapasztalatait és erőforrásait sokoldalúan, akár szélesebb körben is alkalmazhatják.

Pozitívként értékeljük, hogy a tömeges digitalizálás intézményeink saját hatáskörében maradt, vagyis általában a levéltárosok irányításával és hatékony közreműködésével folyik, biztosítva a szakmai követelmények érvényesülését. Ahhoz, hogy ez így maradjon, informatikai és technológiai tudásunk folyamatos fejlesztésére van szükség, ami komoly erőfeszítéseket és összefogást kíván kis levéltáraink részéről.

A folyamat tehát kiváló alkalmat ad a szakmai együttműködésre, nem véletlen, hogy konferenciáink visszatérő témája lett. A rendszeres találkozókhoz és eszmecserékhez, a tapasztalatok megosztásához a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) biztosít számunkra keretet és jó lehetőségeket, míg az egyesület a megfelelő információs környezet (módszertani ismeretek, felhasználható modulok, szoftveres megoldások) biztosításával, illetve közös adatbázisok és tartalomszolgáltatások indításával (Arca, Matricula) tudja segíteni az egyes intézmények munkáját. Az elkövetkező években ezek fejlesztése várhatóan hangsúlyos tevékenység lesz a MELTE életében, összehangolva az e-kutatói szolgáltatások tartalmát és a levéltári segédletek adatbázisát. Az összefogást egyébként az anyagi-technikai szempontok szinte szükségszerűen hozták létre, így előfordul például, hogy öt-hat levéltári szolgáltatás egy közösen fenntartott szerveren üzemel.

Manapság már nem csak a kutatók számára fontos a levéltári digitalizálás, az intézmények fenntartóinak is vannak ezzel kapcsolatos elvárásai (pl. biztonsági másolatok létrehozása, vagy információk gyorsabb elérhetősége, hatékonyabb kezelése érdekében). A tömegessé váló digitalizálás tehát, úgy tűnik, szinte elkerülhetetlen, a folyamat valószínűleg erősödni fog. Nem véletlenül jegyezte meg egy kollégánk a kérdőíven, hogy bármit is tegyünk, „a képek száma nő, mint tengerben a műanyag”. Némiképpen finomítva a megállapítás élet, mi inkább tengernyi képet emlegetnénk, s egy ókori latin közmondással folytatnánk: „Navigare necesse est” – mert hajóznunk valóban egyre inkább szükséges ezen a tengeren, a kényszer régen is megvolt, és most is adott. De az elmúlt évtized tapasztalatai – véleményünk szerint – azt mutatják, rajtunk is múlik, hogy ez csupán a korjellemező, vagy új utakkal, szakmai eredményekkel is kecsegtető lehetőség.

Befejezés helyett: mi várható a jövőben?

Írásunk egy általános, első megközelítés a témával kapcsolatban, gyorsan változó körülmények közepette. Szinte biztosra vehető, hogy az említett számadatok a megjelenés idejére elavulnak, hiszen a felmérés egyik tanulsága, hogy manapság akár néhány hónap alatt is képek százezrei születnek. Megfigyeléseinkkel elsősorban a nagyságrendekre, a jellemző folyamatokra, kapcsolódó jelenségekre és lehetőségekre kívántuk felhívni a figyelmet, a részleteket tekintve természetesen még sok-sok szakmai, módszertani és technikai kérdés felvethető. Bízunk benne, hogy a jövőben erre is sor kerülhet majd. Az alaposabb vizsgálatokhoz további tájékozódásra, adatgyűjtésre van szükség, és nagyon hasznos lenne, ha az egyes digitalizáló projektekről és szolgáltatásokról külön ismertető is készülnének, a tevékenység folyamatainak, eredményeinek és tapasztalatainak részletes összefoglalásával.

Mi várható a jövőben? Gyakran teszik fel a kérdést kutatók és levéltárosok egyaránt. Visszatérve fentebbi tenger hasonlatunkhoz (*Navigare necesse est*), az időjárást, vagyis a körülményeket hosszabb távon előre jelezni nyilván nem lehetséges, de bizonyos áramlatok, folyamatok mégis érezhetők, felismerhetők. Véleményünk szerint az egyik ilyen jelenség, hogy a tömeges feldolgozás előbb-utóbb párhuzamos szolgáltatásokat eredményez. Bizonyos forrástípusok, de akár konkrét források is több helyen, több változatban is előfordulhatnak (talán elég az anyakönyvi-családtörténeti tartalmak sokféle, sok helyen történő internetes megjelenésére utalnunk), s ez a folyamat túlmutat az egyházi levéltárak körén, sőt általában a levéltárak világán is. Ebben a helyzetben egy-egy intézmény mindenképpen csak valamilyen töredéket, részletet tud adni, s ennek az összetettségnek tudatában, körültekintően kell a munkánkat tervezni, valamint egyedi információink elhelyezésére és elérhetőségére megfelelő megoldást találni.

A hajók időnként flottákba tömörülnek, ami nálunk is kézenfekvő módon segíthet az imént említett töredezettségen – de ez az együttműködés természetesen sokféle módon, több szinten történhet. Egy felekezet országos összefogásának szép példája az evangélikus Őskereső projekt és kutatói szolgáltatás.⁴ A MELTE több felekezet, valamennyi egyházi levéltár számára biztosít közös e-kutatói felületet, ahol az egyes intézmények részéről felajánlott, ingyenesen kutatható tartalmak egy közös kutatói regisztrációval érhetők el. Ez a közös szolgáltatás 2015-ben kezdődött, az 1944–1945. évek egyházi halotti anyakönyveinek közlésével.⁵ A kutatható tartalom a jövőben várhatóan jelentősen bővülni fog (pl. a fent említett segédletekkel), továbbá a MELTE emellett az egyházi levéltárak

⁴ Őskereső – A Magyarországi Evangélikus Egyház anyakönyvei, az interneten l. <http://www.okereso.hu> (2019. január 3.)

⁵ „Az 1944–1945. évek egyházi halotti anyakönyvei. A polgári lakosság világháborús veszteségeinek nyomában.” A közös szolgáltatás hat levéltár együttműködésével valósult meg, az interneten l. <https://matricula.hu> (2019. január 3.)

digitalizált tartalmainak áttekintésére – a teljes lista böngészésére és az elérhetőség adatainak közlésére, vagyis az átfogó tájékoztatásra – is lehetőséget kíván nyújtani honlapján. Az említett példák folytatásaként akár felekezeti, akár regionális alapon is elképzelhetők további csoportosulások (a kutatói igények ebbe az irányba mutatnak), és a szolgáltatások egyeztetése várhatóan a digitalizálás teljes folyamatára, illetve a feldolgozás egyéb fázisaira is hatással lesz. Összességében látható, hogy a hajózás kényszere mellé az együtt hajózás egyre erősödő igénye is társul: az előttünk álló feladatok magányos hajósként egyre kevésbé teljesíthetők.

Rezümé

Az utóbbi évtizedben több mint 6,3 millió digitális képfelvétel készült az egyházi levéltárakban őrzött forrásokról. A képek segítségével az intézmények általában kutatói szolgáltatásokat is indítottak, melyek jelentősen megváltoztatták a levéltárak kutatóforgalmát. A tanulmány a digitalizálás folyamatát, a digitalizált iratok jellegét és a kutatói szolgáltatások tapasztalatait is vizsgálja egy körleveles felmérés válaszai alapján.

Mass digitization in ecclesiastical archives – observations, and implications

During the past decade more than 6.3 million digital photos were made of documents stored in ecclesiastical archives. Most of the institutions have started services for researchers on the bases of the pictures, and this led to a significant change in the number of researcher visits to the archives. On the bases of a questionnaire survey, the study investigates the process of digitization, the types of documents digitized, and the experiences regarding services to researchers.

LAKATOS ANDOR
levéltárvezető
Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen

A levéltár-pedagógia fogalmának a szakmai köztudatban történő hazai megjelenése és az ilyen programokat megvalósító intézmények munkatársainak első beszámolóit óta kerestük a lehetőséget hasonló foglalkozások meghonosítására a BME Levéltárban is. Egyrészt felismertük, hogy az önreprezentáció szempontjából fontos ennek a munkaterületnek (és egyben szolgáltatásnak) a fejlesztése is,¹ másrészt úgy gondoltuk, hogy a hagyományos közművelődési feladatok és színterek (kiállítások, levéltári napok stb.) közül a levéltár-pedagógiai foglalkozások adhatják meg leginkább az élményszerű ismeretszerzés és tanulás lehetőségét.²

Az órák tartására alkalmas előadó- vagy oktatótér nem áll rendelkezésünkre (bár a levéltár-pedagógiai foglalkozásokat nem feltétlenül kell levéltárban rendezni), emellett a munkatársi létszám is behatárolja az erre fordítható energiáinkat.³ Ezért elsősorban olyan lehetőségeket kerestünk és használtunk/használunk ki, amelyek valamilyen egyetemi rendezvényhez köthetők különböző formákban. Emellett nem csak a gyermek- és ifjúsági korosztály részére kínált, épp ezért talán nem is a szorosan vett levéltár-pedagógia⁴ körébe sorolható alkalmak azok a kulturális, illetve ismeretterjesztő tömegrendezvények (Múzeumok Éjszakája, Kulturális Örökség Napjai, Kutatók Éjszakája, Emlékhelyek Napja), amelyek szélesebb látogatói közönséget vonzanak a Műegyetemre. Ezek az események mind alkalmasak voltak arra az elmúlt években, hogy a levéltár minden korosztály számára bepillantást biztosítson akár szó szerint a raktárba, akár átvitt értelemben a forrásokkal való munkába, és ezen keresztül az egyetem múltjának és hagyományainak megismerésébe.

A rendezvényekbe rendszeresen bekapcsolódó könyvtáros kollégákkal együtt úgy tapasztaltuk, hogy a Múzeumok Éjszakája nyújt legkevésbé érvényesülési lehetőséget a műegyetemi programok számára, mivel hatalmas a fővárosi kínálat. Ráadásul az egyetem vezetése is elsősorban más rendezvényeken

---

¹ Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. = Levéltári Szemle, 67. évf. 2017. 4. sz. 50–65. p.

² A szerző korábban két alkalommal tartott előadást a témában: a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűlésén, valamint a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2018. évi hasonló rendezvényén.

³ Jelenleg négy fő dolgozik a BME Levéltárban, ebből egy levéltárvezető, egy pedig rész munkaidős munkatárs nem szakirányú középfokú végzettséggel.

⁴ Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. = Levéltári Szemle, 67. évf. 2017. 4. sz. 50–65. p.

(pl. Emlékhelyek Napja) számít a könyvtár és a levéltár feladatvállalására.⁵ A Kulturális Örökség Napjai – az egyetemi campus műemléki épületeinél fogva – mindig érdeklődést váltanak ki, ahol elsősorban az építéstörténet és az épületek titkai iránt fogékonyak a résztvevők. Külön levéltári programot ezekre az alkalmakra nem is feltétlenül tervezünk, inkább az előadásokat tartó és sétákat vezető építész és történész kollégák hívják fel a figyelmet a nálunk található vonatkozó forrásokra. A Kutatók Éjszakája szintén nagyon jó lehetőség, hiszen az egyetem oktatói által végzett érdekes kutatások tömegeket vonzanak minden szeptember végén a BME számos épületébe és laborjába. Ennek ellenére is érdemes saját programot tervezni, amire többször volt is példa.⁶

Nem csak a tömegrendezvények kínálnak alkalmat a levéltárat bemutató, élményszerű ismeretszerzést biztosító programokra. A műegyetemi könyvtár rendszeresen tart, elsősorban a XI. kerület nyugdíjas közösségeinek, könyvtári és egyetemi sétákat. Ebben eddig még nem vettünk részt, azonban rájuk is érdemes figyelmet fordítani, hiszen ők más megközelítésből fogékonyak a levéltárról szóló ismeretszerzésre, illetve ez jól illeszkedik az élethosszig tartó tanulással kapcsolatos programokhoz.⁷

A levéltár fenntartójának oktatási intézmény jellege természetesen adná az itt őrzött anyag (felső)oktatásban történő hasznosulását. Ez egy elsősorban műszaki és természettudományi képzést biztosító egyetemen nem magától értetődő, ezzel együtt a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar korábban működő Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola képzési programjának keretében évente egy-egy alkalommal lehetőség nyílt doktorandusz hallgatók fogadására, akik elsősorban a tudománytörténet műveléséhez hasznosítható forrásokkal ismerkedtek meg nálunk.

A középfokú oktatásban résztvevőkkel még nincsen tapasztalatunk, nem kezdeményeztünk kapcsolatfelvételt középiskolákkal, elsősorban kapacitásproblémák miatt. Ugyanakkor egyedi megkeresésektől nem zárkozunk el, több témakörben

⁵ A BME 2016-ban, az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján nyerte el a történelmi emlékhely címet, és 2017-ben csatlakozott az Emlékhelyek Napját megtartó intézmények közé. Ennek keretében a nemzeti és történelmi emlékhelyek szerte az országban egy szombati napra megnyílnak és változatos programokat kínálnak. A Műegyetem eddig filmvetítést, kiállítást, illetve saját fejlesztésű mobiltelefonos applikáció segítségével zajló programot kínált – mindegyiket levéltári részvétellel, tartalommal.

⁶ Már az első alkalom 2012-ben nyilvánvalóvá tette, hogy a forrásokba történő bepillantás és az aktivitásra épülő egyetem történeti kvízek, puzzle játékok stb. valóban élményt adnak – korosztálytól függetlenül. Egy másik évben a könyvtárban dolgozó történész kollégánk nyújtott betekintést kutatásaiba, amelyeket a nálunk őrzött levéltári források alapján végzett. Egy következő alkalommal a levéltár egyik munkatársa egyetem történeti sétát tartott, és arra is volt példa, hogy más levéltár munkatársainak bevonásával szerveztünk közérdeklődésre számot tartó beszélgetős programot.

⁷ Lásd még Rácz Attila – Mautner Zoltán: Budapest Főváros Levéltára levéltár-pedagógiai foglalkozásai. <http://ujkor.hu/content/bfi-leveltar-pedagogia> (2019. március 9.)

gondolkozunk, amelyek rugalmasan, az adott korosztályhoz, az iskola jellegéhez, illetve a tanári kérésekhez igazíthatók. A Budapest Főváros Levéltárában kidolgozott tematikákhoz hasonlóan mi is többféle foglalkozástípust tartunk megvalósíthatónak, ezek: a műegyetemi oktatás és az egyetemi polgárok mindenkori életének levéltári források alapján történő megismertetése; az 1956-os műegyetemi események felidézése (akár az egykori helyszíneket bemutató campussétával egybekötve); illetve az iratkezeléssel kapcsolatos iskolarendszerű vagy egyéb oktatásban résztvevők számára az irat életciklusának utolsó állomását jelentő levéltár működésének és az egyetemi iratkezelésben betöltött szerepének bemutatása. Ilyen óra megtartására eddig egyetlen alkalommal került sor, egy ügyviteli ismereteket oktató szakközépiskolából érkeztek tanulók, akik számára a levéltári raktár egyben oktatóterré is vált. Emellett az 1956-os témakörben számos kiaknázatlan lehetőség látszik, amelyet felerősít az egyetemnek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepét elismerő történelmi emlékhely címe. Emiatt nemcsak az októberi időszak adhat lehetőséget számunkra levéltár-pedagógiai foglalkozások megtartására, hanem a májusi Emlékhelyek Napja is.

Az eddig ismertetettek mellett nem véletlenül maradt utoljára az alapfokú oktatásban résztvevőkkel való kapcsolatunk. Rendszeres, szervezett formában az ő számukra biztosítunk ugyanis klasszikus levéltár-pedagógiai programot, ráadásul szó szerint helyben, azaz a raktárunkban. A Műegyetem 2015 óta szervez tudományos nyári gyerektábort BME Gyerekegyetem címmel, amelyben intézményünk a kezdetektől részt vállalt. A tábor célja, hogy az általános iskolás diákok kíváncsiságát egy nagyon fogékony életkorban próbálják felkelteni a műszaki és természettudományok iránt. A Gyerekegyetem igyekszik mindazokból a tudományterületekből, amelyeket a BME oktató-kutatói és közösségei művelnek, minél többet megmutatni az egyetem életébe betekintést nyerő gyerekek számára, hogy érzékelhessék a tudományok sokszínűségét, a felfedezés örömét, a kutatói életpálya szépségét, a gyakorlati életben való alkalmazást.⁸ Az egyhetes nyári tábor, amelyet teljes egészében a BME polgárai biztosítanak (infrastruktúra, szervezés, tartalom, felügyelet), előadásokból, sok-sok kísérlet és gyakorlati feladat elvégzését biztosító szemináriumokból, sport- és szabadidős programokból, valamint projektfeladat megoldásából áll, és jelképes diplomaátadó ünnepséggel zárul. A szinte jelképes önköltségen túl számos szponzor biztosítja a megvalósulást.

Az első évben az egyhetes táborban összesen 300 gyermek vett részt, azóta korosztályi bontásban (2–5. osztályosok és 6–8. osztályosok), kétszer egyhetes turnusban évente közel 700-an részesei a tudományos programsorozatnak. Már az első rendezvény átütő sikere, az azóta is töretlen óriási érdeklődés, a többszörösen

⁸ Dallos Györgyi – Farkas László – Hornyánszky Gábor – Lángné Lázi Márta – Lukács Mónika: Új fogalom robbant be a köztudatba: BME Gyerekegyetem. = Magyar Tudomány, 2017. 7. sz. 875–884. p.

telített várólisták, valamint a programokat megtartó műegyetemi oktatók, munkatársak és hallgatók lelkesedése egyértelművé tette mind a szervezők, mind az egyetem vezetése számára a folytatást és egyben a bővítést is.⁹ A kezdeményezés mára igazi közös műegyetemi programmá, egyben az egyetemi utánpótlás és tehetséggondozás első érintkezési pontjává nőtte ki magát, a műegyetemi oktatók mellett pedig a tavalyi óraadók között szerepelt Navracsics Tibor oktatásért, kultúráért, ifjúságpolitikáért és sportért felelős uniós biztos is, aki a gyermekjogokról tartott előadást.

Ebben a rendezvénysorozatban találta ki programját és szerezte meg főbb levéltár-pedagógiai tapasztalatait intézményünk is, ahová a foglalkozás keretében kb. 100 gyermek jut el évente.¹⁰ Eddigi foglalkozásainkon az iratokkal való közvetlen találkozás reményeink szerint olyan többletet biztosított a gyerekek számára, amely élményszerűvé tette az ismeretszerzést mind a Műegyetemről, mind az érintett történelmi korokról és eseményekről, valamint fejlesztette a kritikai gondolkodást és a szövegértést. A táborban való részvételünknek éppen ez volt az egyik célja. A bekapcsolódásunk egyúttal a fenntartó egyetem számára is jelzés, hogy a levéltár természetes része az intézménynek, teljes mértékben beintegrálódik a szervezetébe és ott van a mindennapokban, munkánkban és szolgáltatásainknak pedig nemcsak közvetlenül az egyetemi szervezeti egységek felé, hanem a társadalom felé is látható a hasznosulása.

1. ábra¹¹

⁹ Ezt szolgálják a két tábor közötti őszi és tavaszi hónapokban tartott Gyerekegyetem Plusz előadások vagy a pontgyűjtő rendszer, amely hosszabb távon is a BME-hez kapcsolja a gyerekegyetemistákat. Minderről itt lehet tájékozódni: <http://gyerekegyetem.bme.hu> (2019. április 8.)

¹⁰ 2015 és 2018 között összesen 20 csoport, mintegy 400 gyermek járt a levéltárban.

¹¹ A tanulmányban közölt képek forrása: <http://gyerekegyetem.bme.hu> (2019. április 8.)

A Gyerekegyetem napirendje szerint 9 és 17 óra között zajlanak a foglalkozások, amelyeken a görög ábécé betűiről elnevezett 20–25 fős tankörök vesznek részt. A kezdetektől csak felső tagozatosokban gondolkodtunk, azaz a Gyerekegyetem második hetében vállalunk órákat (általában 4–5 csoport jut el a levéltárba a párhuzamosan zajló szemináriumi kínálatból).¹² Nagy kihívást jelentett számunkra, hogy az alapvetően természettudományos érdeklődésű 9–14 éves gyerekeknek hogyan mutassuk be a levéltárat és feladatait úgy, hogy rávilágítsunk az intézménynek az egyetemi múltörzésben és közösségépítésben betöltött szerepére, annak jelentőségére is. Mindezt úgy, hogy érzékelhető különbség van az 5. és a 8. osztályos csoportok között (a tankörök összeállításakor a szervezők az életkor szempontjából törekedtek a homogenitásra, így minél jobban igazodni lehet a csoport érdeklődéséhez, tempójához), miközben csak egy programmal tartjuk meg a levéltári szemináriumokat.

A tapasztalataink alapján évente frissülő programjaink kidolgozásakor mind az időtartam, mind a rendezvény jellege egyfajta kötöttséget jelent. Olyan óratervekre van ugyanis szükség, amelyek teljes tartalma belefér 45 percbe és maximálisan alkalmazkodnak a rendezvény jellegéhez, azaz a hangsúly a személyes tapasztalásra, a mindenki számára elérhető manuális munkára, az alkotási lehetőségekre, az anyagokhoz való hozzáférésre került.

2015-ben, az első alkalommal egy klasszikus ismertető foglalkozást tartottunk Irány a múlt! Avagy a Google előtti keresés címmel. A 45 perces szemináriumok két részből álltak, amelyek közül mindkettőben számítottunk a gyerekek aktív részvételére. Az első 20 percben olyan kérdéseket tettünk fel, amelyekre adott válaszokból ők maguk fogalmazhatták meg, mi a levéltár, hogyan kerülnek be az iratok, illetve mi történik velük a feldolgozástól kutatásig. A beszélgetés közben így olyan fogalmakat is megtanulhattak, mint az iratkezelési szabályzat, a fond, az adatvédelem vagy az iratfolyóméter. Arra is kíváncsiak voltunk, hogyan fogalmazzák meg az intézmény létjogosultságát, jelentőségét az egyetemen. A tapasztalatok alapján a levéltár fogalmával tisztában voltak, értették a múzeum, könyvtár és levéltár közötti különbségeket. Példák alapján azt is jól kiválasztották, hogy milyen iratokat, fotókat, terveket stb. őrzünk egyetemi levéltárként (ezeket az általános tapasztalatokat azóta minden évben megerősítik a gyerekek). A szeminárium második részében az egyetemi tanév történéseinek időbeli rendjét tudták rekonstruálni irat- és fotómásolatok segítségével.¹³ A feladat során nemcsak egyetemi fogalmakat ismertek meg (pl. szigorlat, rektor, szakdolgozat stb.),

¹² Ld. még Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. = Levéltári Szemle, 67. évf. 2017. 4. sz. 50–65. p.

¹³ Ezek között voltak műegyetemi hallgatói törzskönyvek (pl. Oláh György Nobel-díjas kémikus, a BME egykori hallgatója vegyész-mérnöki tanulmányait igazoló oldala), hallgatói eskü, kollégiumi életkép, ballagási bál meghívója, diplomaterv kiadása, felvételtől szóló hivatalos értesítés vagy éppen egy öregdiák-találkozó fotója.

hanem magának az egyetemi tanulmányoknak a rendjét is. Az óra végén egyetemtörténeti kvízt osztottunk ki, amelyet kiértékelve a győztes a családja kíséretében térhetett vissza egy részletesebb levéltári bemutató látogatásra.

2. ábra

2016-ban a Retró Műegyetem című órán a levéltári forrásokra (közte sok fotóra) támaszkodva egy régi diák átlagos napját idézhették fel a gyerekegyetemisták a reggeli felkeléstől az egyetemre bejutáson, előadásokon való részvételen és menzai étkezésen át a szórakozásig és a vizsgázásig (a források között szerepelt pl. 1960-as évekbeli kollégiumi szobafotó, 1956-os villamosbérlet, 1944-es menza étrend is). A tapasztalatok szerint a gyerekek figyelmesen és számunkra meglepő részletekbe menően tanulmányozták a régi iratok és fotók másolatait.

Ebben az évben fizikai aktivitással is kiegészült a program: az órák végén a tömörállványzat működését is kipróbálhatták a gyakorlatban.

3. ábra

2017-ben Levéltitkok címmel egykori hallgatóktól fennmaradt leveleket elemeztünk a gyerekekkel, itt elsősorban történelmi eseményekre, helyzetekre tudtak következtetni a forrásokból (pl. első világháborús katonahallgató tábori lapját vagy egy szerencsejátékon ért, egyébként Trianon utáni menekült diák levelét olvasták el; itt már maga a kézírásos levél megtapasztalása és kisértelbizálása is az átadható élmény része). A történelmi ismereteik bővítésén kívül korabeli megszólításokat és írásmódot is felfedezhettek a fennmaradt levelekben. Ebben az évben kísérletet tettünk a közösségi média felhasználására is, zárt Facebook-csoportot indítottunk további levelek megosztására, ám – az ismert trendeket megerősítve – azt tapasztaltuk, hogy már nem ez a gyerekek által leggyakrabban használt kapcsolattartási felület.

4. ábra

2018-ban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 170. évfordulójára emlékezve az egykori elődintézmény, a József Ipartanoda hallgatói által 1848 áprilisában megfogalmazott 12 pontot elemeztük végig a gyerekekkel. Milyen volt a műszaki felsőoktatás a 19. század közepén, mi történt az ipartanoda diákjaival – megállítva az 1848. március 15-i nap forgatókönyvét egy ponton –, mit miért követeltek, és mi valósult meg az általuk kért pontokból – ezekre a kérdésekre kerestük közösen a válaszokat. Ezt követően arra kértük őket, hogy

fordítsák le a megismert követeléseket a mai viszonyokra, azaz reagáljanak saját koruk problémáira, fogalmazzák meg, mit kívánnak a gyerekegyetemisták 2018-ban. A szó szerint összekiabált ötletekből kirajzolódott új 12 pontot a hetet lezáró diplomaosztón a teljes tábor előtt bemutatták.¹⁴ Ebben az évben első alkalommal lehetővé tettük, hogy az 1848 márciusi eseményekről szóló jelentés eredeti példányát is megnézhessék a gyerekek (kesztyűben, felügyelet mellett), hogy azt is megtapasztalhassák, milyen egy egyetlen példányban létező 170 éves dokumentumot kézben tartani.

5. ábra

¹⁴ Mit kívánnak a gyerekegyetemisták 2018-ban, milyen az az iskola, ahová jó járni?

1. Legyenek jó állapotú épületek, modern bútorok és nagy udvarok.
2. Legyen több tiszta mosdó és wc papír mindenhol.
3. Legyen ingyenes és jó a menzákaja, kedvesek a konyhas nénik.
4. Legyen free wifi és digitális tábla minden iskolában, kapjon mindenki tabletet a jegyzeteléshez.
5. Legyenek digitális tankönyvek, a hagyományosak pedig ne másoktól megörökölték, összefirkáltak.
6. Reggel később kezdődjön az iskola.
7. Legyenek rövidebbek és érdekesebbek az órák, cserébe keményebb a tanítás.
8. Osszák el a nyári szünet egy részét a tanévre.
9. A tanárok kapjanak több bért, legyenek rendesek és fegyelmezzenek jobban.
10. A tanítás és a számonkérés ne csak a lexikális tudásra épüljön, lehessen gondolkodni.
11. Hosszabb idő legyen a szakosodásra, ne kelljen minden tárgyat végig tanulni.
12. Ne legyen verekedés az iskolában, viselkedjenek a diákok is normálisan.

Az idei terveink között az szerepel, hogy a szemináriumba kicsit több természet-tudományt vigyünk: levéltári mértékegységek, játék a papírral (súly, típus, tinta), a levéltári anyagot károsító fizikai és kémiai tényezők, a raktárban működő oltógáz mechanizmusa stb.

Összefoglalásként úgy gondoljuk: nagy kihívás elé állítottuk magunkat, amikor gyakorlatilag tapasztalatok nélkül belevágtunk a levéltár-pedagógiai programjaink kidolgozásába és megvalósításába, cserébe viszont fantasztikus élményekkel lettünk gazdagabbak – reméljük, hogy a hozzánk látogatók is.

További információk és fotók a BME Levéltár honlapján és közösségimédia-felületein található: www.omikk.bme.hu/leveltar, <https://hu-hu.facebook.com/bmeleveltar>, https://www.instagram.com/bme_leveltar.

Rezümé

A BME Levéltár a hagyományos közművelődési feladatok és szinterek (kiállítások, levéltári napok stb.) mellett aktívan folytat levéltár-pedagógiai foglalkozásokat is az élményszerű ismeretszerzés és tanulás lehetőségének biztosítására. A Műegyetemen erre speciális lehetőséget biztosít a BME Gyerekegyetem elnevezésű nyári tudományos tábor. Emellett – a lehetőségek tükrében – levéltár-pedagógiai tevékenység más formában is megvalósítható a műegyetemi közgyűjteményben.

Possibilities and experiences in archive pedagogy at the Budapest University of Technology and Economics

Besides performing traditional cultural duties and offering its premises for events (exhibitions, open archive days, etc.), the Archives of the Budapest University of Technology and Economics (BME) makes efforts for providing learning opportunities based on personal experiences through archive pedagogical activities. The scientific summer camp called BME Children's University provides special possibilities for this at the University of Technology. There are also chances for other forms of archive pedagogical work at the public collections of the university.

BATALKA KRISZTINA
levéltárvezető
BME Levéltár

Kötetünk szerzői

Aczél Balázs: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Pszichológiai Intézet, egyetemi docens.

Elérhetőség: acz.el.balazs@ppk.elte.hu.

Batalka Krisztina: BME Levéltár, levéltárvezető.

Elérhetőség: kbatalka@omikk.bme.hu.

Borhy László: Eötvös Loránd Tudományegyetem, rektor.

Elérhetőség: rektor@elte.hu.

Czeglédi Éva: ProQuest, kapcsolattartó.

Elérhetőség: eva.czegledi@proquest.com.

Horváth Zita: Emberi Erőforrások Minisztériuma, felsőoktatásért felelős helyettes államtitkár.

Elérhetőség: zita.horvath@emmi.gov.hu.

Kálóczi Katalin: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, főigazgató.

Elérhetőség: foigazgato@lib.elte.hu.

Lakatos Andor: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, levéltárvezető.

Elérhetőség: archivum@asztrik.hu.

Lencsés Ákos: MTA Könyvtár és Információs Központ EISZ Titkárság, főkönyvtáros.

Elérhetőség: lencses.akos@konyvtar.mta.hu.

Nagy Zsuzsanna: Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár, főigazgató.

Elérhetőség: zsuzsanna.nagy@uni-corvinus.hu.

Tóth Krisztina: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, mb. levéltárvezető.

Elérhetőség: toth.krisztina@leveltar.elte.hu.

Kiadta az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Felelős kiadó: Kálóczi Katalin főigazgató
Cím: 1053 Budapest, Ferenciek tere 6.

Borítóterv: Hajtmanszki Péter
Műszaki szerkesztő: Szabó Panna